

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2024, c. 10, s. 2: 691-732

İbn Cüzey'in Tefsirde Tercih Kriterleri

Ibn Juzay's Preference Criteria in Tafsir

Mehmet KAYA

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Tefsir ABD,
Associate Professor, Selçuk University,
Faculty of Theology, Department of Tafsir
kayamehmet@selcuk.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0066-5232

DOI: 10.47424/tasavvur.1545476

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 8 Eylül / September 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 13 Kasım / November 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Kaya, Mehmet. "İbn Cüzey'in Tefsirde Tercih Kriterleri". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 10/2 (Aralık 2024): 691-732.

<https://doi.org/10.47424/tasavvur.1545476>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdağ, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

“Bir şeyi öbürüne göre daha iyi, üstün veya önemli sayma, yeğ tutma, yeğleme, tartma” şeklinde tanımlanan tercih insanoğlunun yaşamını şekillendiren en önemli unsurlardan biridir. İnsanların beslendikleri kaynakların farklı olması onların düşünce yapılarının da farklılaşmasına neden olmakta, bunun sonucu olarak da ortaya farklı görüşler çıkmaktadır. Tercih İslami ilimlerde de önemli bir fonksiyona sahiptir. Fıkıh, fıkıh üsülü ve hadis ilimlerinde tercih farklı görüş ve rivayetleri değerlendirirken sıklıkla başvurulan bir metodolojiyi ifade etmektedir. Tercih bu ilimler kadar olmasa da tefsir ilminde de önemli bir fonksiyon icra etmektedir. Tefsirde tercihi gerektiren temel unsur müfessirlerin bir âyet hakkındaki ihtilaflarıdır. Müfessirin bu ilimlerde olduğu gibi farklı görüşler arasında her zaman tercihte bulunma zorunluluğu bulunmamakla birlikte özellikle inanç ve amele ilişkin birbiriyle tearuz eden konularda tercih kaçınılmaz olmaktadır. *et-Teshîl li 'ulûmi't-Tenzîl* adlı eserinin girişinde tefsirde ihtilaf ve farklı görüşler arasında tercih konularına ayrıntılı biçimde değinen İbn Cüzey (ö. 741/1340), âyetler arasındaki yorum farklılığına şu hususların sebep olduğunu belirtir: Kur'an'ın ihtilafı, i'rab vecihlerinden kaynaklanan ihtilaf, bir kelimenin anlamı konusundaki ihtilaf, kelimedeki çok anlamlılık, umum-husus ihtimali, ıtlak-takyit ihtimali, hakikat-mecaz ihtimali, ızmar-zahir ihtimali, kelimenin zahir olma ihtimali, kelimada tertip, takdim ve tehir ihtimali, hükmün muhkem ya da mensûh olma ihtimali ve âyete ilişkin rivayetlerin farklılık arz etmesi. İbn Cüzey bu on iki ihtilafa karşılık şu tercih kriterlerini ortaya koymaktadır: Kur'an'ı; Kur'an, Hz. Peygamberin hadisi, cumhurun ya da müfessirlerin çoğunluğunun yorumu, hulefâ-yi raşidîn ve Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) gibi tefsirde söz sahibi müfessirlerin yorumu, Arap dilinin verileri ile tefsir etmek; siyâka başvurmak, zihne ilk aşamada gelen anlamı öncelemek, hakiki anlamı mecaza, umumu hususa, mutlakı mukayyede hamletmek, zâhir ismi muzmara takdim etmek ve kelamı mevcut söz dizimi üzerine hamletmek. İbn Cüzey *et-Teshîl*'in mukaddimesinde on iki kriterden bahsetmekle birlikte tefsirindeki uygulamaları incelendiğinde bu kriterlerin sayısının yirmi beşe çıktığı görülmektedir. İbn Cüzey uygulamada sibâk, âmm anlam, mutlak anlam, anlamın akla yatkın olması, yaygın kullanım, muktezaya uygunluk, âyetin amacı, konunun önem sırası, Mekkîlik-Medenîlik, tarihi veri, Arap âdeti ve peygamberlerin ismet sıfatına uygunluk kriterlerine de başvurmaktadır. Arap

dünyasında İbn Cüzey'in tercihlerinin sûre bazında ele alındığı çalışmalara rastlanılmakla birlikte onun tefsirdeki tercih kriterlerini müstakil olarak ele alan bir çalışmanın yapılmamış olması bu makalenin yazılmasındaki temel gerekçeyi oluşturmaktadır. Nitel araştırma yönteminin doküman tarama tekniği kullanılarak hazırlanan bu makalede Endülüs tefsir geleneğine mensup bir müfessir olan İbn Cüzey'in tefsirde farklı yorumlar arasındaki tercih kriterleri incelenerek literatüre katkı sunulması ve okuyucuya bir âyet hakkındaki farklı yorumlar arasında tercihe ilişkin ilkeleri sunmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İbn Cüzey, et-Teshîl, İhtilaf, Tercih, Endülüs, Zâhirilik.

Abstract

Preference, defined as "Considering something better, superior or important than another, preferring it, weighing it up", is one of the most important elements that shape the lives of human beings. The different sources that people consume causes their mindsets to differ, and as a result, different opinions emerge. Preference also has an important function in Islamic sciences. In fiqh, fiqh methodology and hadith sciences, preference refers to a methodology frequently used when evaluating different opinions and narrations. Although not as important as these sciences, preference also plays an important function in the science of tafsir. The basic element that requires choice in interpretation is the disagreements of commentators about a verse. However, the interpreter does not always have to make a choice between different views, as in these sciences the preference is inevitable, especially in conflicting issues regarding belief and practice. It is appropriate to date the phenomenon of preference in exegesis from the tadwin period when different interpretations of the verse were brought together in real terms. Ibn Juzay al-Kalbi is one of the commentators who gives systematic information about the phenomenon of preference in the introduction of his tafsir *al-Tashîl* and frequently applies preference among different interpretations of the verses. Addressing the phenomenon of conflict and choice between different views in the introduction of his commentary *al-Tashîl*, Ibn Juzay states that the following issues cause the difference in interpretation between the verses: To interpret with Quran, the hadith of the Prophet, with the interpretation of the majority of commentators, interpretation of the rightly

guided caliphs and the prominent commentators such as Abbas b. Abbas (d. 68/687-88), with the data of the Arabic language; to resort to the meaning, to prioritize the meaning that comes to the mind at the first stage, to attribute the real meaning to metaphor, the general to the particular, the absolute to the literal, the presentation of the apparent noun to the literal and the existing syntax of the word. Although Juzay mentions twelve criteria in the introduction of *at-Teshîl*, when the applications in his tafsir are examined, it is seen that the number of these criteria increases to twenty-five. In practice, Ibn Juzay also applies the criteria of before word, common meaning, absolute meaning, plausibility of the meaning, widespread use, compliance with the requirements, purpose of the verse, order of importance of the subject, to Meccan-Medinan, historical data, Arab custom and suitability for the prophet's title of innocence. Although there are studies in the Arab world that discuss Ibn Juzay's preferences on a sura basis, the fact that no study has been conducted those deals with his preference criteria in tafsir independently constitutes the main reason for writing this article. In this article, prepared using the document scanning technique of the qualitative research method, it is aimed to contribute to the literature by examining the preference criteria between different interpretations in tafsir of Ibn Juzay, a commentator belonging to the Andalusian tafsir tradition and to introduce readers to the principles that can form a basis for choosing between different interpretations of a verse.

Keywords: Tafsir, Ibn Juzay, al-Tashîl, Preference, Controversy, Andalusia, Zahiriyya.

Giriş

İbn Cüzey'in *et-Teshîl* tefsiri ekseninde tercih olgusunun Kur'an yorumundaki etkisinin somut olarak incelenmesinin planlandığı bu çalışmada konunun daha iyi anlaşılması adına tercih olgusu hakkında bilgi verilmesinin uygun olduğu kanaatindeyiz. İnsanoğlunun yaşamını onun tercihleri şekillendirmektedir. Bu tercihler onun maddi ihtiyaçlarına yönelik olduğu gibi duygusal ve mental ihtiyaçlarına yönelik de olabilir.¹ "Bir şeyi öbürüne göre daha iyi, üstün

¹ Zeynep Ceran, "Kur'an Ayetleri Işığında Tarihin Tekerrür Probleminin Değerlendirilmesi", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2016), 17.

veya önemli sayma, yeğ tutma, tartma” şeklinde tanımlanan² tercih farklı kültürlerden beslenen, farklı bilgi ve bilinç düzeylerine ve bakış açlarına sahip olan insan hayatının birçok anında var olan bir olgudur. Zira insanların beslendikleri kaynakların farklı olması onların düşünce yapılarının da farklılaşmasına neden olmakta, bunun sonucu olarak ortaya farklı görüşler çıkmaktadır. Bütün görüşlerin uygulama sahasına sokulamaması yahut bazı görüşlerin birbiriyle uzlaşmaması bu görüşler arasında tercihi zorunlu kılmaktadır.

Tercihin verimli olabilmesi için rasyonelliğe ve belli parametrelere dayanması, kararın etkili, verimli ve gerektiği durumlarda uygulanabilir olması gerekmektedir. Bu sebeple tercihte bulunacak kişinin konu hakkında bilgili olması, davranış özgürlüğüne ve otoriteye sahip olması da gerekmektedir.³ Tercih salt bir seçme işlemi olmayıp içinde eleştiri de barındırmaktadır. Zira tercihte bulunan kişi görüşleri ve imkânları değerlendirerek doğru olanı hatalısından ya da daha iyi olanı diğerlerinden ayırt etmektedir.⁴ Kişinin kişisel tutumu, hayatında elde ettiği birikimler, yaşadığı çevre ve beklentileri tercihlerini etkilemektedir.⁵ Bir şeyi tercih etmek demek aynı zamanda ona değer yüklemek anlamına geldiğinden tercih edilen şey ya da düşünceyi önemli kılan husus ona atfedilen değerdir.⁶

² Ahmed Sa‘d el-Hatib, *Mefâtîhu’t-tefsîr -Mu‘cem şâmil limâ yehümmü’l-müfessiru ma‘rifetehu min usûli’t-tefsîr ve kavâidih ve mustalahâtih ve mühimmâtih* (el-Memleketü’l-‘Arabiyye es-Sa‘ûdiyye: Dârü’t-Tedmüriyye, 2010), 1/268; İsmail Parlatır vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998), 2/2196; Şükrü Özen, “Tercih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/484.

³ Bu konuda bk. Cenkan Sağır, *Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler ve Karar Verme Sürecinde Etiğin Önemi: Uygulamalı Bir Araştırma* (Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 10-13, 29-31.

⁴ bk. Ziyâüddîn Nasrullah b. Muhammed İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-sâir fî edebi’l-kâtib ve’s-şâ‘ir*, thk. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne (Kahire: Dârü’n-Nahda, ts.), 1/70.

⁵ bk. Işıl Karpat - Ayşen Aktuğlu, “Tüketiciler Markaları Nasıl Tercih Ediyor? (Kamu Sektörü Çalışanlarının Giysi Markalarını Tercihini Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Araştırma)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2006), 45-49.

⁶ bk. Asım Yapıcı - Zeki Salih Zengin, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/4 (2003), 178.

Arapça bir kelime olan "tercih" in sözlükteki temel anlamı meyletmektir.⁷ Bu anlamdan hareketle bu kelime أرْجَحْتُ الميزان şeklinde "tartının bir tarafına mey-
ledinceye kadar ağırlık koymak" anlamında مال حتى ما أتقَّله şeklinde kullanılmakta-
dır.⁸ Buradan hareketle tercihte müreccah görüşün ihtimal açısından diğerine
ağır bastığı ifade edilmek istenilmektedir.⁹

Kur'an'da yer almayan bu kelime hadiste tartıdaki fazlalığı ifade etmek
için فَرُجِحُ فِي الميزان "Tartıya biraz fazla koy" şeklinde kullanılmasının¹⁰ yanı sıra
"iyi olanı seçmek" anlamında da kullanılmaktadır. Hz. Peygambere iki işten
birini tercih hakkı verildiğinde kolay olanını seçtiği yönündeki hadiste¹¹ de ke-
limenin bu anlamda kullanıldığı görülmektedir.

Tercihle aynı anlamda kullanılan bir diğer kelime ise "ihtiyar" dır. Bununla
birlikte bu iki kelime arasında nüans vardır: "Bir görüşün diğerine üstün tu-
tulması" anlamına gelen tercih, olumlu ya da olumsuz seçimleri kapsarken, ih-
tiyar kelimesi, h-y-r köküne istinaden "hayırlı olanın alınması" anlamını içere-
mektedir.¹² Dolayısıyla ihtiyar tercihten daha dar bir anlamı ifade etmektedir.

⁷ bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, thk. Muhammed 'Avvid Mur'ib (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2001), 4/142; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-luga ve sihâhu'l-'Arabiyye* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 1/364; Cemâleddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mûkerrem b. Ali İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 2/445; Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Kuveyt: Vizâratü'l-İrşâd ve'l-Enbâ', 2001), 6/386.

⁸ Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî (Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 3/78.

⁹ bk. Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât Mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lüğâ-viyye*, thk. Adnân Derviş - Muhammed el-Mısırî (Mısır: Müessesetü'r-Risâle, 1431), 62; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 11/243.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Dî-meşk: Dârü İbn Kesîr, 1993), "Buyû'" 4.

¹¹ Buhârî, "Kitâbu'l-Hudûd", 10.

¹² Ebû'l Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyi'si'l-lüğâ*, thk. Abdüsselâm Mu-hammed Hârûn (Dârü'l-Fikr, 1979), 2/232; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 62; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/264; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 11/243.

Tercihin, görüşler arasında kesin kanaat belirtmeden birini öne çıkarmak¹³ ihtiyarın ise kesin kanaat belirtmek için kullanıldığı ifade edilmektedir.¹⁴

Tefsir eserlerinde ve akademik çalışmalarda birbiri yerine kullanılan bu iki kelime arasında fark olduğu belirtilmektedir. Buna göre her iki kelime arasında umum ve husus ilişkisi olduğu; tercihin zayıf ve şaz görüşü reddedip zıt görüşü almayı, ihtiyarın ise müfessirin görüşlerinden birini öne çıkarmayı ifade etmesi yönüyle tercihi kapsadığı, bu yönüyle her ihtiyarın bir tercih olduğu ancak her tercihin bir ihtiyar olmadığı belirtilmiştir.¹⁵

İslami ilimlerde tercih kelimesinin terim anlamı ve buna bağlı olarak içeriği bilim dalına göre farklılık göstermektedir. Fıkıh usulünde dördüncü yüzyıldan itibaren kullanılan¹⁶ ve şartlarıyla sebeplerine ilişkin ilkeleri belirlenen¹⁷ tercih “Zahir olmayan hususlarda emarelerden birini diğerine üstün tutmak, takviye etmek”¹⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Fıkıh usulünde kesin iki nassın ya da illetin olduğu durumlarda tercih yapılamayacağı¹⁹ ve tercihin tek başına bir delil olamayacağı belirtilmiştir.²⁰ Fıkıh ilminde ise tercihe sadece illetin kesin hüküm vermeye uygun olmaması durumunda başvurulur.²¹ Müctehid

¹³ ez-Zebîdî, *Tâcû'l- 'arûs*, 6/384.

¹⁴ Muhammed b. Ali İbnü'l-Kâdî et-Tehânevî, *Mevsû 'atü keşşâf-i istilâhâtî'l-fünûn ve'l 'ulûm*, thk. Ali Dahrûc (Beirut: Mektebetü Lübnan, 1996), 1/119-120.

¹⁵ el- Harbî, *Menhecû'l-İmâm İbn Cerîr et-Taberî fi't-tercîh beyne'l-akvâli't-tefsîriyye -dirâse nazariyye tatbikiyye-* (Riyad: Merkezü Tefsir li'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, 2010), 57-58; bununla birlikte ihtiyarı kiraatlara, tercihi tefsire hasredenler de bulunmaktadır. bk. Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 117-118.

¹⁶ Zeki Koçak, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tearuzu Gidermede Tercih Yöntemi (Hanefi Uygulaması)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 12.

¹⁷ Bu konuda bk. Ebûbeker Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî (Beirut: Dârü'l-Ma'rife, 1431), 249-253; Özen, “Tercih”, 40/484-487.

¹⁸ Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît fi usûli'l-fikh* (Kuvvet: Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1992), 1/130; benzer bir tanım için bk. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakk min 'ilmi'l-usûl*, thk. eş-Şeyh Ahmed 'Azv 'Înâye (Dimeşk: Dârü'l-Kütübi'l-'Arabî, 1999), 2/257.

¹⁹ bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselâm 'Abdüşşâfi (Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1993), 375.

²⁰ Abdülmelik b. 'Abdillâh b. Yûsuf b. Muhammed el-Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fikh*, thk. Salâh b. Muhammed Uveyda (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1997), 2/176.

²¹ Serahsî, *Usûl*, 2/250.

tearuz eden iki nassın geliş tarihlerini tespit edemediği için nesh ihtimaline karar veremediğinde tercih ihtimalini değerlendirir.²² Hadis usulünde ise tearuzu giderme yollarından biri olarak cem' den sonra ikinci sırada başvurulanan tercihe daha çok râvinin durumu açısından yaklaşılmakta ve râvinin hıfzının ve kavrayışının iyi olması, rivayet sayısının çok olması, olaya iştirak etmesi gibi hususlar tercih sebebi olarak zikredilmektedir.²³

1. Tefsir Geleneğinde Tercih

Tefsir ilminde tercih çoğunlukla müfessirin Kur'an yorumunda şahsî birikim ve mezhebi kimliğine dayalı olarak başvurduğu bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla müfessirin farklı görüşler arasında tercih yaparken delillerin tearuz etmesi gibi bir zorunluluk olmadığı gibi onun farklı görüşler arasında tercih yapmak gibi bir zorunluluğu da bulunmamaktadır. Müfessirin tercihte tamamıyla şahsi inisiyatifıyla hareket ettiğini belirtmek de mümkün değildir. Diğer ilimler kadar sistematik olmasa da tefsir ilminde de tercihin tanımı yapılmış, kuralları belirlenmiştir. Bununla birlikte tercihin kurallarının bir kısmının diğer ilimlerden alıntılanmış olması,²⁴ kuralların çoğunlukla son dönemde ve bireysel çerçevede belirlenmiş olması tefsir ilminde tercihin diğer ilimlere oranla daha geç sistemleşmesine neden olmuştur.

Tefsir ilminde "Bir delile ya da kaideye dayanarak yahut da diğer görüşlerin zayıf olduğunu belirterek ya da onları reddederek âyet hakkındaki görüşlerin birini takviye etmek" şeklinde tanımlanan tercihe²⁵ neden olan temel unsur aynı âyet ya da konu hakkındaki ihtilaflardır.²⁶ Bu ihtilaf önceki müfessirlerin yorumları

²² Zekiyüddîn Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 421.

²³ Bu konuda bk. Mohamad Anas Sarmini, "Raf'u't-tearuz beyne'n-nusûs bi'l-cem' ve't-tercih beyne Ehli'l-Hadis ve Ehli'r-Re'y dirâse te'siliyye nakdiyye", *Darulfunun İlahiyat* 31/1 (2020), 88; bu konuda ayrıca bk. Abdurrahman Ebûbekr Celâleddîn es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvi fî şerhi Takribi'n-Nebevî*, thk. Ebû Kuteybe Muhammed Nazar el-Fâryâbî (Dâru Tayyibe, ts.), 655-659.

²⁴ el-Hatîb, *Mefâtihu't-tefsîr*, 269.

²⁵ Hüseyin b. Ali Hüseyin el-Harbî, *Kavâ'idü't-tercih 'inde'l-müfessirîn dirase, nazariyye, tatbikiyye* (Riyad: Dârü'l-Kâsım, 1996), 35; diğer tanımlar için bk. el-Hatîb, *Mefâtihu't-tefsîr*, 268; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 299.

²⁶ Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler* (İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1993), 49-67; el-Hatîb, *Mefâtihu't-tefsîr*, 85-95; Celalettin

üzerinden gerçekleştirilebileceği gibi tercih yapacak müfessirin yorumları üzerinde de gerçekleştirilebilir. Bu ihtilafın tezat türünden olması zorunlu olmayıp telazüm türünden ihtilaflarda da tercih olgusu devreye girmektedir. Kur'an yorumunda tercihe gerekçe oluşturacak yorum biçimlerinin niteliğinin şu şekilde olması gerektiği belirtilmiştir:

1. Âyetin herhangi birine hamli mümkün olmayacak derecede çelişenler,
2. Birbiriyle tearuz etmemekle birlikte Kur'an, sünnet ve icmânın delaletiyle tearuz edenler,
3. Diğer yorumlarla ya da Kur'an, sünnet ve icmânın delaletiyle tearuz etmemekle birlikte bunlardan biri diğerinden evla olanlar.²⁷

Müfessir âyet hakkındaki farklı anlamlardan birini ya da birkaçını öne çıkarmakla birlikte bu durum mercûh görüşün Allah'ın muradı olabilmesi açısından hatalı olmasını da gerektirmemektedir.²⁸ Bu yönüyle tercih salt görüşler arasından birini öne çıkarma faaliyeti olarak işlev görmemekte; tefsirle ilgili olmayan, inanca ilişkin yanlış yorumların ayıklanması ve yanlış yorum ve bilgilerin çıkarılarak doğru yoruma ulaşılması işlevini de gerçekleştirilmektedir.²⁹

Tefsirde tercih olgusunu gerçek anlamda tedvin döneminden itibaren tarihlendirmek uygun görünmektedir.³⁰ Bu dönemde sınırların genişlemesine bağlı olarak Müslüman sayısının artması ve değişik din ve kültürlerden gelen fikirlerin etkisi ile oluşan mezhebi tutumun tefsire yansması farklı yorumların ortaya çıkmasına neden olmuş,³¹ bu durum bu yorumlar arasında tercihi de

---

Divlekci, "Tefsirde Yorum Farklılığına Yol Açan Sebepler", *EKEV Akademi Dergisi* 18/58 (2004), 5-17.

²⁷ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Harbî, *Kavâ'idü't-tercîh*, 42-45.

²⁸ bk. Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 1/70.

²⁹ Harbî, *Kavâ'idü't-tercîh*, 10.

³⁰ Konuya ilişkin Mehmet Ali Durur tarafından kaleme alınan "Abdullah İbn Abbâs'ın Kur'an'ı Tefsiri ve Tefsirde Dilbilimsel Tercihleri" başlıklı doktora tezindeki ilgili başlıklarda İbn Abbas'ın ayet hakkındaki farklı görüşler arasından tercihte bulunmasına yönelik herhangi bir örnek verilmediği; verilen örneklerin ise onun, kelimelerin anlamının eş anlamlı kelimelerle açıklanması işlemi olduğu görülmektedir. bk. Mehmet Ali Durur, *Abdullah İbn Abbâs'ın Kur'an'ı Tefsiri ve Tefsirde Dilbilimsel Tercihleri* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 72-193.

³¹ bk. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 90.

zorunlu kılmaştır. Bu tarihten sonra tefsirlerde tercih yaygın biçimde yer almakla birlikte tefsirde tercihin bir olgu hâline gelebilmesi ve konuya ilişkin ifadelerin oluşması Taberî (ö. 310/923) ile birlikte olmuştur.³²

Genel geçer olmamakla birlikte son dönemde kaleme alınan eserlerde tefsirde tercih kriterlerine yer verilmiştir. Kur'an, sünnet, icmâ ve siyâk olmak üzere dört ana başlıkta incelenen bu kuralların her birinin kendi içerisinde alt başlıkları vardır.³³ Konuya ilişkin en kapsamlı çalışmaların birinde bu kuralların Sünnî paradigma ekseninde belirlenmiş olduğunun ve tercihlerde bu anlayışa aykırı olan görüşlere yer verilmediğinin belirtilmesi³⁴ konuya ilişkin kuralların belirlenmesinde kelâmî paradigmanın da etkili olduğunu göstermektedir.

Tefsirde tercih olgusu açısından önemli müfessirlerden biri de İbn Cüzey el-Kelbî'dir. Endülü's'te yetişmiş ve çok sayıda âlimden ders almış olan İbn Cüzey tefsir, fıkıh, kıraat, hadis, Arap dili ve tasavvuf alanlarında derinleşmiş³⁵ ve bu alanlarda çeşitli eserler yazmış bir âlimdir. Onun en meşhur eseri *et-Teshîl li 'ulûmi't-Tenzîl* adlı tefsiridir.³⁶ *et-Teshîl* özlü bir eser olmasının yanı sıra mukaddimesinde tercih olgusu hakkında derinlikli bilgiler verilmesi, bazı rivayet ve görüşlerin tahlile tabi tutulup tenkit edilmesi ve müellifin kendi tercihini belirtmesi bakımından önemi haizdir.³⁷

³² Atik Aydın, "Taberî'nin Kur'an Anlayışı ve Te'vil Tercihleri", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2010), 277-292.

³³ bk. el-Hatîb, *Mefâtilu't-tefsîr*, 269-271; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 299; Mustafa Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 1/12.

³⁴ bk. Harbî, *Kavâ'idü't-tercîh*, 1/11.

³⁵ İbrahim b. Ali b. Muhammed İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb fi ma'rifeti 'ulemâi'l-mezheb*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebu'nnûr (Kahire: Dârü't-Türâs li't-tab' ve'n-neşr, ts.), 1/188.

³⁶ İbn Cüzey'in hayatı ve eserleri hakkında bk. İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, 1/188; Ahmed Muhammed et-Tilmisânî el-Makarrî, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsü'r-ratîb*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 5/514-517; Ahmet Özel, "İbn Cüzey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/406-407.

³⁷ bk. Özel, "İbn Cüzey", 19/406; İbn Cüzey'in tefsirinin mukaddimesi tercih başta olmak üzere tefsirin çeşitli alanlarına ilişkin içerdiği önemli bilgiler sebebiyle şerh edilmiştir. bk. Süleyman b. en-Nâsir Müsâid b. et-Tayyâr, *Şerhu mukaddimeti't-teshil li ulûmi't-Tenzil* (el-Memleketü's-Sa'ûdiyye el-'Arabiyye: Dâru İbni'l-Cevzî, 1431).

İbn Cüzey'in *et-Teshîl*'i hakkında son dönemde ülkemizde yapılan çalışmaların sayısı artmakla birlikte onun tefsirinin en çok öne çıkan özelliği olan tercih olgusuna yönelik bir çalışma yapılmamıştır. İbn Cüzey'in tefsiri tercih olgusu açısından Arap dünyasında incelenmiş olmakla³⁸ birlikte bu çalışmalar süre eksenli ve uygulamaya yönelik olup onun tercih kriterlerine yönelik bütüncül, analitik ve sistemli veri sunmamaktadır. Ülkemizde tefsirde tercih olgusu hakkında az sayıda yapılan çalışmalarda ise tercih olgusuna yeterince yer verilmediği ve verilerin ya belli bir konuda ya da farklı müfessirlerin görüşleri bir araya getirilerek ele alınması sebebiyle bütüncül ve sistematik şekilde ele alınmadığı görülmüştür.³⁹ Ülkemizde bu olguya ilişkin kriterleri tefsirinde sistematik biçimde ortaya koyan ve âyetleri yorumlarken pratize eden Endülüslü müfessir İbn Cüzey ve tefsiri hakkında sınırlı sayıda çalışma yapılmış olması, onun tefsir kriterlerine ilişkin ise hiç çalışma yapılmaması bu makalenin kaleme alınmasının temel gerekçesini oluşturmaktadır. Bu çalışma tefsirde tercih kriterlerinin belirlenmesinde etkin olan unsurların ortaya konulması ve bu kriterlerin bir tefsirde toplu olarak ele alınması açısından alana katkı sağlayacağı gibi Endülüs tefsir geleneği ve bu geleneğe mensup bir müfessir olan İbn Cüzey'in ve tefsirinin tanınmasına da katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada onun, tefsirinin mukaddimesinde yer verdiklerinin yanı sıra uygulamada tespit edilen tercih kriterleri Endülüs tefsir geleneğinin bağlı olduğu esaslar ekseninde

³⁸ Bu çalışmalardan birkaçı şunlardır: 'Abdülazîz b. İbrahim b. Muhammed el-Yahya, *Tercihâtü İbn Cüzey fi tefsîrih 'ardan ve münâkaşa min evveli sûrati Âl-i 'İmrân hattâ nihâyeti sûrati'l-Mâide* (Suudi Arabistan: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Doktora Tezi, 1431); Hanâ' Abdullah Süleyman Ebû Davud, *Tercihâtü İbn Cüzey fi't-tesfîr min hulâl-i kitâbih et-Teshîl li 'ulûmi't-Tenzîl ardan ve münâkaşa min evveli sûrati'r-Ra' d ilâ nihâyeti sûrati'l-Kasas 'ardan ve münâkaşa* (Suudi Arabistan: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Doktora Tezi, 2009); İncâ bt. Duhayyel b. Hamûd el-Ca, 'dânî *Tercihâtü İbn Cüzey fi't-tesfîr min hulâl-i kitâbih et-Teshîl li 'ulûmi't-Tenzîl ardan ve münâkaşa min evveli sûrati'l-Me'âric ilâ âhiri sûrati'l-İnsân 'ardan ve münâkaşa* (Suudi Arabistan: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 2009); Hamûd b. 'Atîk b. Râdî el-Ma'bedî, "et-Tercih bi'l-kavâ 'idi'n-nahviyye fi tefsiri İbn Cüzey", *Havliyyetü Külliyyeti'l-Lüğati'l-'Arabîyye bi'z-Zekâzîk* 37 (2017), 401-446.

³⁹ Bu çalışmaların öne çıkanları şunlardır: Halis Albayrak, "Taberî'nin Kıraatleri Değerlendirme ve Tercih Yöntemi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2001), 97-129; Aydın, "Taberî'nin Kur'an Anlayışı ve Te'vil Tercihleri", 271-293; Süleyman Narol, "Mâtürîdî'nin Kur'an Yorumuna İlişkin Tercihlerinde Akıl Kriteri", *Bilimname* 37 (2019), 915-951; Recep Demir, "Tefsirde İhtilâf Olgusu ve Tercih İlkeleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51 (2021), 1-35.

incelenecektir. Çalışma bu yönüyle müfessirin belirlediği kriterlere ne oranda sadık kaldığı ve bu kriterlerden hangi amaçlarla taviz verdiği yönünde de okuyucuya veriler sunmaktadır.

2. İbn Cüzey'in Tefsirinde Tercih Olgusu

Tefsirde tercih olgusuna birçok eserde rastlanılmakla⁴⁰ birlikte Endülüs coğrafyasında bu olguya diğer müfessirlerden fazla önem verildiği görülmektedir. Endülüs'te farklı dini ve etnik yapıya mensup insanların bulunması farklı görüşlerin ortaya çıkmasında etkili olmuş, bu durum çatışmacı ve azınlık konumunda kalan Müslümanlar için savunmacı bir bakış açısının gelişmesine neden olmuştur.⁴¹ Bu durum tefsirde de etkisini göstermiş, bu coğrafyaya mensup müfessirler yanlış ya da zayıf yorumların tefsire girmesini engellemek için tercih olgusuna sıklıkla başvurmuştur. Endülüs tefsirinin gereksiz ayrıntılardan ve aşırılıklardan arınmış, sistematik, sorgulayıcı, eleştirel yapısı⁴² İbn Cüzey'in tefsirine de yansımış; eserde birçok yorum eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmış, farklı yorumlar arasında sıklıkla tercihte bulunulmuştur.

İbn Cüzey'in tefsirde tercihe sıklıkla başvurmasının arka planındaki etmenleri görüş ve rivayetlere karşı eleştirel bir tavır takınan Endülüs'te yetişmiş olması, entelektüel bir aileye mensup olması,⁴³ Arap dili, fıkıh, usûl, edebiyat ve hadis alanında otorite olması sebebiyle farklı bilgi ve görüşlere vâkıf olması,⁴⁴ Ebû Ca'fer İbnü'z-Zübeyr (ö. 708/1308), Ebû Muhammed İbnü'l-Müezzin, Ebü'l-Velîd el-Hadramî, Ebü'l-Mecd İbnü'l-Ahvas, Ebü'l-Kâsım İbnü's-Şât ve Lisânüddin İbnü'l-Hatîb gibi ünlü âlimlerden ders alması,⁴⁵ bir kadı

⁴⁰ İbn Atıyye *el-Muharrerü'l-vecîz*, Fahreddin er-Râzî *Mefâtihu'l-ğayb*, Ebû Hayyân el-Endelûsî *el-Bahru'l-muhît*, Şevkânî *Fethu'l-kadîr*, İbn Âşûr *et-Tahrîr ve't-tenvîr* ve Elmalılı Hamdi Yazır *Hak Dini Kur'an Dili* adlı eserinde tercih olgusunu yoğun olarak uygulamaktadır.

⁴¹ Endülüs tefsir geleneğinde eleştiri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Kaya, *Endülüs Tefsir Geleneğinde Eleştiri -Bahru'l-muhît Örneği* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 135-157.

⁴² Mustafa Şentürk, "Endülüs Tefsir Kültürü", *Journal of Divinity Faculty of Hitit University* 11/21 (01 Ocak 2012), 71.

⁴³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-sâmine* (Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifü'l-Usmâniyye, 1972), 3/356.

⁴⁴ Makarrî, *Nefhu't-tîb*, 5/514; Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 3/356.

⁴⁵ Makarrî, *Nefhu't-tîb*, 5/514.

olması,⁴⁶ bir tefsir hâfızı olması sebebiyle tefsire ilişkin farklı görüşlere hâkim olması⁴⁷ ve tetkik gücünün güçlü olduğunu belirttiği Zemahşerî'yi temel referanslardan biri alması⁴⁸ şeklinde sıralamak mümkündür. İbn Cüzey'in özellikle fıkıh usulündeki yetkinliğinin tefsirde tercihe sıklıkla başvurmasında etkili olduğu belirtilmelidir. Dört mezhebin görüşlerini mukayeseli biçimde incelediği *el-Kavânînü'l-fikhiyye* adlı eseri onun farklı görüşleri değerlendirme yetkinliğini ve tercihteki etkinliğini göstermektedir.

İbn Cüzey dar hacimli olmasına rağmen yoğun bir metne sahip olan *et-Teshîl* adlı tefsirinde⁴⁹ başvurduğu bu yöntemin avantajının, tahlil ve tenkit yoluyla müfessirlerin görüşlerinin doğru ya da yanlışlığına hükmederek tercihe şayan görüşü belirtmek olduğunu belirtir.⁵⁰ İbn Cüzey'in, tefsirinde birçok eserden yararlanmış olması⁵¹ ona farklı görüşleri görüp bunlar arasında tercih yapma imkânı sağlamıştır. Bununla birlikte o, farklı görüşler arasında her zaman tercihte bulunmamış,⁵² bazen bir âyet hakkındaki farklı görüşlerin hepsinin Allah'ın muradı olabileceğini belirtmiştir.⁵³

İbn Cüzey, tefsirinin mukaddimesinde tefsirde tercih olgusu hakkında önemli bilgiler vermesi yönüyle de diğer müfessirlerden ayrışır. İki ya da daha fazla delilin çelişmesi durumunda mümkün olduğunca bu ikisiyle amel edilmesi gerektiği görüşünde olan müfessir, bunun mümkün olmaması

⁴⁶ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, 1/188; zira İbn Cüzey'in mensubu olduğu Mâlikî mezhebine göre bir kadının râcih görüşü tercih etmesi veya râcih görüşe götüren yolları takip etmesi gereklidir. Bu konuda bk. bk. Şihâbüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris el-Karâfî, *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm ve tasarrufâtî'l-kâdî ve'l-imâm*, thk. Mahmûd Ömer Nûs (Kahire: Matba'atü'l-Envâr, 1938), 14.

⁴⁷ Makarrî, *Nefhu't-tîb*, 5/514.

⁴⁸ bk. Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey, *et-Teshîl li 'ulûmi't-Tenzîl*, thk. Muhammed Sâlim Hâşim (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 1/14.

⁴⁹ Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri*, 1/56.

⁵⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/10.

⁵¹ Bu konuda bk. Recep Yartaşı, *İbn Cüzey El-Gırnati'nin et-Teshîl li-Ulumi't-Tenzîl Adlı Tefsiri'nin Meânî İlimi Açısından İncelenmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 12-18.

⁵² bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/145, 164, 240, 268, 304, 309, 374, 381, 384, 386, 400, 412; 2/370, 374, 378, 388, 398, 400, 404, 417, 418, 422 vd.

⁵³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/88.

durumunda tercih yapılması gerektiğini belirtir.⁵⁴ Bazı âlimlerin inkârına rağmen tercihin bir olgu olduğunu ifade eden İbn Cüzey, tercihin ancak zannî delillerde yapılabileceğini, deliller arasında cem' ve tercih imkânı olmaması durumunda her ikisinin de sâkıt olacağını belirtir.⁵⁵

Tefsirinde müfessirlerin görüşlerini inceleyerek onların doğru ve yanlış olanlarını ortaya koymanın yanı sıra râcih ve mercûh görüşleri belirteceğini ifade eden İbn Cüzey, müfessirlerin yorumlarının kabul ve ret açısından farklı kategorilerde olduğunu; bu görüşlerin bir kısmının sahih olup kabul edilebileceğini, bir kısmına ise batıl olması sebebiyle iltifat edilemeyeceğini belirtir. Bazı görüşlerin ise doğru ve fasit olma ihtimalinin olduğunu belirten müfessir, üçüncü kategorideki görüşlerin birbirine eşit veya farklı olabileceğini; farklılığın da az ya da çok olabileceğini belirtir. Bu kategoriler ve görüşlerin aralarındaki farkı çeşitli ibarelerle ortaya koyduğunu belirten müfessir, onların en hafifini "hata" ve "bâtıl" kelimeleriyle ifade ettiğini, ardından daha ağır eleştirilerini "zayıf" ve uzak/ba'îd" kelimeleriyle yaptığını belirtir. İbn Cüzey ardından tercihe ilişkin ortaya koyduğu ifadelerin sırasıyla "ercah", "akvâ", "azhar" ve "eşher" olduğunu;⁵⁶ ayrıca tercih ettiği görüşleri en önde ya da malum siga

⁵⁴ bk. İbn Cüzey, *Takrîbu'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed el-Muhtâr b. eş-Şeyh Muhammed el-Emîn eş-Şinkîti (Medine, 2002), 462-464.

⁵⁵ bk. İbn Cüzey, *Takrîbu'l-vüsûl*, 468-471; ayr. bk. Harun Bekiroğlu, *Kur'an Yorumunda Fıkıh Usûlünün İşlevi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 355-364.

⁵⁶ Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Cüzey tefsirinde 38 farklı tercih ifadesine yer vermektedir. İbn Cüzey'in spesifik olarak lafızların anlamlarına yönelik "azhar", "âmm/eamm", "efsah"; tercihin farklı çevrelerce yapıldığına ilişkin "ekser, eşher, eşheru'l-akvâl", el-muhtâr ve özel olarak bazı müfessirlerin tercihinin ilişkin "ihtiyâr" ifadesini kullanmaktadır. Diğer lafızları ise farklı kategorideki yorumlar arasında tercihte ortak olarak kullanmaktadır. Örneğin âyete ilişkin rivayetler arasında tercih için "sahih" ifadesini kullandığı gibi âyet hakkındaki farklı görüşler arasındaki tercihte de aynı ifadeyi kullanır. Bu ifadeler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbrâhîm b. Muhammed b. Abdilhâlık el-Çâmidî, *Tercihâtü İbn Cüzey el-Kelbî fi't-tefsîr min hulâli kitâbihî et-teshîl li Ulûmi't-Tenzîl ardan ve münâkaşa min evveli sûrati'l-En'âm ilâ sûrati Yûsuf* (Mekke: Câmi'âtü Ümmi'l-Kurâ, Doktora Tezi, 1429), 62-75; Târik b. Ahmed b. Ali el-Fâris, *Tercihâtü İbn Cüzey el-Kelbî fi't-tefsîr min hulâli kitâbihî et-teshîl li Ulûmi't-Tenzîl ardan ve münâkaşa min evveli sûrati'l-Çâsiye hattâ âhiri sûrati'n-Nâs* (Mekke: Câmi'âtü Ümmi'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 75-87.

ile naklettiğini ve bu görüşlerin sahibini⁵⁷ açıktan belirttiğini ifade eder. Müfessir, herhangi bir şahıs ismi vermeden naklettiği görüşü ise taklit ettiğini yahut benimsediğini; bu görüşün kendisine ait olabileceği gibi bir başkasının tercih ettiği bir görüş de olabileceğini belirtir.⁵⁸

İbn Cüzey, tefsirinin mukaddimesinin beşinci babında tefsirde ihtilaf sebeplerine ve tercihe ilişkin önemli bilgiler vermektedir. Ona göre tefsirde ihtilafa neden olan hususlar şunlardır:

1. Kur'an'ın ihtilafı,
2. İ'râb vecihlerinden kaynaklanan ihtilaf,
3. Bir kelimenin anlamı konusundaki ihtilaf,
4. Kelimedeki çok anlamlılık,
5. Umum-husus ihtimali,
6. İtlak-takyid ihtimali,
7. Hakikat-mecaz ihtimali,
8. İzmar-zâhir ihtimali,
9. Kelimenin zâhir olma ihtimali,
10. Kelamda tertip, takdim ve tehir ihtimali,
11. Hükümün muhkem ya da mensûh olma ihtimali,
12. Âyete ilişkin rivayetlerin farklılık arz etmesi.

Tefsirinde farklı görüşler arasındaki tercihi ilmi kaideler ve özellikle de Arap dili çerçevesinde yaptığını belirten İbn Cüzey,⁵⁹ on iki ihtilaf sebebinin çözümüne yönelik şu on iki tercih kriterini öne sürmektedir:

---

⁵⁷ İbn Cüzey'in tercihlerini açıktan belirttiği müfessirler çoğunlukla Zemahşerî ve İbn Atıyye'dir.

⁵⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/4-5.

⁵⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/5.

1. Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmek. Bir konuda Allah'ın muradına Kur'an'ın bir başka yerinde değinilmişse bu açıklama diğer yorumlara tercih edilir.

2. Hz. Peygamberin hadisi. Eğer -sahih hadiste- Kur'an tefsirine ilişkin bir yorum bulunursa bu yorum diğerlerine tercih edilir.

3. Cumhuriyetin ya da müfessirlerin çoğunluğunun yorumu. Zira bir sözü söyleyenin çokluğu onu tercihi gerektirir.

4. Tefsirde hulefâ-yi raşidîn ve Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) gibi tefsirde söz sahibi müfessirlerin yorumu.

5. Lügat, i'râb, sarf ve iştikak gibi yorumun doğruluğunu gösteren Arap dillinin verileri.

6. Sözü'nün doğruluğunu destekleyen siyâk.

7. Zihne ilk aşamada gelen anlam. Çünkü bu, o anlamın rüchaniyetine delildir.

8. Hakikatin mecaza takdim edilmesi. Çünkü usûl âlimlerine göre sözün hakikate hamli mecaza hamlinden evladır. Bununla birlikte kesreti istimal durumunda mecaz tercih edilir.

9. Umûmun hususa takdimi. Sözde, umumun asıl olmakla birlikte bir delil olması durumunda âm lafız hâs lafza takdim edilir.

10. Mutlak lafzın mukayyede takdimi. Bir delil olması durumunda mutlak lafız mukayyede takdim edilir.

11. Zahir ismin muzmara takdimi. Bir delil olması durumunda zâhir lafız muzmara takdim edilir.

12. Kelamın mevcut söz dizimi üzerine hamledilmesi. Bir delil olması durumunda kelimada takdim ya da tehir olduğu düşünülebilir.⁶⁰

İbn Cüzey'in tefsirde tercihle ilgili öne sürdüğü bu kriterlerin mensubu olduğu Şâfiî nassçılığının etkisiyle oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu

---

⁶⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/12-13.

kriterler *el-Ümm* adlı eserinin girişinde beyanın keyfiyeti hakkında İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) verdiği bilgilerle büyük oranda uyuşmaktadır.⁶¹

İbn Cüzey'in tefsirde tercih konusunda ortaya koyduğu ilkelerde mensubu olduğu Mâlikî mezhebinin istidlâl usulünden etkilendiği de anlaşılmaktadır. Zira görüşlerin delil değeri açısından müttefakun aleyh, mâ cerâ bihi'l-'amel, râcih, meşhur ve el-kavlü'l-müsâvî li-mukâbilih şeklinde sıralandığı Mâlikî mezhebinde fikirlerin amel ve genel kabule göre geçerli sayıldığı,⁶² İbn Cüzey'in de tercihe ilişkin sıraladığı ilkelerde bu hususlara yönelik maddelere yer verdiği görülmektedir.

İbn Cüzey'in temas ettiği bu tercih ilkelerinde Endülüs tefsir geleneğinin izlerini de görmek mümkündür. Bu geleneğin Kur'an metni ve Arap dili merkezli tefsir anlayışının⁶³ farklı yorum ve görüşler arasındaki tercihte kendisinin sistematize ettiği ve Kur'an yorumunda başvurduğu kriterlerinin oluşmasında da etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple bu ilkelerin çoğu birbiriyle ilişkili olup önce gelen bir sonrakinin öncül ilkesi konumundadır.⁶⁴

Kur'an ilimlerine ilişkin bir sonraki babda fıkıh usulünün Kur'an tefsirinde önemli bir enstrüman olduğunu, bununla birlikte müfessirlerin bu ilme gerekli önemi göstermediklerini; bu ilmin Kur'an'ın manalarını anlama ve tercihte önemli bir rolü olduğunu belirten İbn Cüzey, müfessirin nas, zâhir, mücmel, mübeyyen, âm, hâs, mutlak, mukayyed, nesh gibi konuları bilmesi gerektiğini belirtir.⁶⁵ Bu vurgusu İbn Cüzey'in tefsirde doğru yorumu tercihte fıkıh usulünden yararlandığını göstermektedir.

Tefsirinin mukaddimesinde sahabe ve tâbiîn müfessirlerinin görüşlerine ilişkin bilgi veren İbn Cüzey, sahabenin tümünün yorumunun güzel olduğunu belirtmekle birlikte İbn Abbas, İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53), Übeyy b. Ka'b (ö.

⁶¹ krş. Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Üm* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1990), 1/7-33.

⁶² Bu konuda bk. Eyyüb Said Kaya, "Mâlikî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/527-528.

⁶³ Bu konuda bk. Kaya, "Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhî't-i Çerçevesinde Tefsir İlminin Mahiyeti", *Tefsir İlminin Mahiyetine Yaklaşımlar -Klasikten Çağdaş Döneme*, ed. Enes Büyüç (İstanbul: Kitâbî Yayıncılık, 2023), 45-48.

⁶⁴ Müsâid b. et-Tayyâr, *Şerhu mukaddimeti't-teshîl li ulûmi't-Tenzil*, 145-187.

⁶⁵ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/12.

33/654 [?]), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?]), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) ve Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs'ın tefsirlerini tercih ettiğini ifade eder. Tabiînden ise ilk önce Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]), Mücâhid (ö. 103/721) ve 'Alkame (ö. 62/682)'nin isimlerine yer veren İbn Cüzey ardından İkrime (ö. 105/723), Katâde (ö. 117/735), Süddî (ö. 127/745), Dahhâk (ö. 105/723), Ebû Sâlih (ö. 101/719-20) ve Ebû'l-Âliye'yi (ö. 90/709) zikretmektedir.⁶⁶ Bu tablo İbn Cüzey'in, ilk dönemde müfessir kimliği ile tanınan sahabenin yorumlarını tercih ettiğini, tâbiîn döneminde ise Mekke tefsir ekolüne mensup müfessirleri öncelediğini; bununla birlikte gerektiğinde diğer iki ekole mensup tâbiîn müfessirlerinin görüşlerini de tercih ettiğini göstermektedir.

2.1. İbn Cüzey'in Tefsirde Tercih Kriterleri

Tefsirinde, sahih nakle dayanması gerektiğini belirttiği mübhemât⁶⁷ ile bir kelimenin kapsamına giren anlamlar⁶⁸ dışında hemen her konuda tercihte bulunan İbn Cüzey'in tefsirinin girişinde tercih lafızlarına ilişkin değindiği "ercâh", "akvâ", "azhar" ve "eşher" ifadeleri onun tercihte hangi kriterlere dayandığı açısından da ipucu vermektedir. Endülüs tefsir geleneğine mensup olması sebebiyle Kur'an yorumunda cumhurun görüşünü ve zahir anlamı önceleyen İbn Cüzey'in bu iki esasa dayanan hakiki anlam, zâhir anlam, âm anlam, meşhur anlama uygunluğun yanı sıra sibâk ve siyâka uygunluk, münâsebet, âyetler arası bütünlük, Kur'an bütünlüğü gibi Kur'an metnine bağlı unsurlar; cumhurun görüşü, yorumun rivayetle desteklenmesi gibi nakille ilgili unsurlar ile yorumun akla, tarihi verilere ve yaşamın gerçekliğine uyumu gibi reel unsurlara tefsirde kriter olarak başvurduğu görülmektedir. Bu kriterlerin sıralaması aynı zamanda önem sırasını da göstermekle birlikte İbn Cüzey'in yer yer çelişen iki kriterde sonraki sıradaki kriterle göre tercihte bulunması bu hiyerarşinin geçişken olduğunu göstermektedir. İbn Cüzey tefsirinin girişinde on iki tercih kriterinden bahsetmekle birlikte uygulamada bu kriterlerin sayısı yirmi beşe ulaşmaktadır. Konuya ilişkin bir akademik çalışmada on adet tercih ilkesine yer

⁶⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/13-14.

⁶⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/173.

⁶⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/91.

verildiği⁶⁹ göz önünde bulundurulduğunda İbn Cüzey'in bu konudaki bakış açısının derinliği ortaya çıkmaktadır.

2.1.1. Kur'an Bütünlüğü

Çalışmanın girişinde de belirttiğimiz gibi Endülüs tefsir geleneğinde gerek Kur'an yorumu açısından gerekse bir âyet hakkındaki farklı yorumlar arasındaki tercih açısından Kur'an bütünlüğü önem arz etmektedir. İbn Cüzey de tercihlerinde yer yer Kur'an bütünlüğüne karine olarak başvurmaktadır. Bu bütünlük ilgili âyetler arasında olabileceği gibi Kur'an'ın farklı sûrelerinde bulunan âyetler arasında da olabilir. Örneğin İbn Cüzey el-Bakara Sûresi 87. âyette yer alan وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ "Biz onu Rûhulkudüs ile destekledik" ifadesindeki Rûhulkudüs'ün Cibril olduğu yönündeki görüşü tercih eder ve önceler. İbn Cüzey ardından bu ifade ile İncil'in kastedildiği ve bu ifadenin ölümlere ilişkin bir kullanım olduğu yönündeki görüşleri naklettikten sonra en-Nahl Sûresi 102. âyetteki فُلٌ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ "De ki 'Kur'an'ı Ruhulkudüs indirmiştir" ifadesi ve hadisteki "Allah'ım onu Rûhu'l-Kudüs ile destekle"⁷⁰ ifadesinden hareketle bu kelimenin Cebrâil olduğunu ifade eder.⁷¹

2.1.2. Âyetler Arası Bütünlük

İbn Cüzey, bir âyet hakkındaki farklı görüşler arasında tercihte bulunurken âyetler arasındaki anlamsal bütünlüğü de göz önünde bulundurur. Örneğin إِنَّ هَذَا هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ "Bu, gerçekten çok büyük bir kazançtır!"⁷² ifadesinin kime ait olduğu konusundaki görüşleri ele alan İbn Cüzey, bu sözün cennete giren Mümin, Müminin konuştuğu kişi, onun arkadaşları veya Allah'a ait olma ihtimallerine değinir. Sûrenin 61. âyetindeki لِيَمِثَلَ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ cümlesi için de aynı durumun geçerli olduğunu belirten İbn Cüzey, tercihe şayan olanın bu sözün Allah'a ait olması olduğu görüşündedir. Nitekim bu ifadeden sonraki sözler

⁶⁹ bk. Demir, "Tefsirde İhtilaf Olgusu", 12-32.

⁷⁰ Ebü'l-Hüseyn el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts.), "Fedâilü's-Sahâbe" 34.

⁷¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/73; benzer bir yorum için bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/542.

⁷² es-Saffât 37/60.

Allah'a ait olup söz böylelikle birbiriyle uyumlu hale gelmektedir.⁷³ Âyetlerin bağlamı incelendiğinde 60. âyetten itibaren ifadelerin Allah'a âit olduğu ve İbn Cüzey'in bu tercihinde isabetli olduğu görülmektedir.

2.1.3. Âyet Hakkında Hz. Peygamberden Rivayet Bulunması

İbn Cüzey âyet hakkında bir hadis bulunduğunda hadis ile desteklenen görüşü diğerlerine tercih etmektedir. Bu sebeple tefsirinde yer verdiği hadisler konusunda yer yer sahih vurgusu yapan İbn Cüzey⁷⁴ sıhhatinden şüphe duyduğunu belirttiği rivayetlere ise yer vermemeye özen göstermektedir.⁷⁵ Örneğin İbn Cüzey "el-Kevser" kelimesi hakkında Hz. Peygamberin cennetteki havuzu, Allah'ın dünya ve ahirette verdiği birçok hayır, Kur'an, Hz. Peygamberin sahâbesi ve ona uyanların çokluğu, tevhid, şefaât, Allah'ın Hz. Peygamberin kalbine koyduğu nur şeklinde yedi yorum olduğunu,⁷⁶ Allah'ın bunların hepsini Hz. Peygambere verdiğini, doğru olanın konuya ilişkin hadisten⁷⁷ ötürü bu kelimeyle cennetteki bir havuzun ifade edildiği yönündeki görüş olduğunu ifade eder.⁷⁸ Onun bu bakış açısı, akılla bilinemeyecek konularda rivayete dayanılması gerektiğini ifade eden Endülüs tefsir geleneği⁷⁹ ile uyum arz etmektedir.

2.1.4. Cumhurun Görüşü

İbn Cüzey, tefsirinde bir âyete ilişkin cumhurun görüşü bulunuyorsa bazen sadece ona yer vermektedir. Bu durum onun o âyete ilişkin cumhurun görüşünü tercih ettiğini göstermektedir. Örneğin kazanılan şeylerin temiz olanından infak edilmesinin emredildiği el-Bakara Sûresi 267. âyetteki طَيِّبَات kelimesini

⁷³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/236; İbn Cüzey'in kıraate ilişkin tercihinde Kur'an bütünlüğüne başvurması hakkında bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/232; diğer örnekler için bk. İbn. Cüzey, *et-Teshîl*, 1/271, 347; 2/191, 247, 283, 322, 374, 421, 456, 537, 594.

⁷⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/80, 89; 2/224.

⁷⁵ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/502; 2/40.

⁷⁶ Kurtubî bu kelime hakkındaki on altı farklı yorum zikreder. bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim et-Tafiyîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), 20/216-218.

⁷⁷ Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 461.

⁷⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/616.

⁷⁹ Bu konuda bk. Kaya, "Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhî'ti Çerçevesinde Tefsir İlminin Mahiyeti", 30-31.

cumhurun “çürük çarık olmayan, kaliteli” anlamında yorumlandığını belirten İbn Cüzey diğer yorumlara yer vermez. Ardından ilgili surenin 271. âyetinde yer alan الصَّدَقَاتِ kelimesinin anlamı konusunda sadece cumhurun “tatavvu” şeklindeki yorumuna yer vermesi onun bu iki kelimenin anlamı hakkında cumhurun görüşünü tercih ettiğini göstermektedir.⁸⁰

İbn Cüzey’in bazen bir âyetteki yorum hakkında cumhurun görüşü ile be-nimsediği bir başka metot arasında ikilem yaşadığı görülmektedir. Örneğin İbrâhîm Süresi 26. âyette bahsedilen habis ağacın cumhur tarafından Ebucehil karpuzu (hanzala) olarak yorumlandığını, İbn Atıyye’nin (ö. 541/1147) ise bu kelime hakkında “belirli olmayan bir ağaç” yorumunu tercih ettiğini⁸¹ belirtir.⁸² Bu örnek incelendiğinde yorum yöntemi olarak mutlak anlamı önceleyen İbn Cüzey’in cumhurun görüşünü de aynı düzeyde önemseydiği görülmektedir. İbn Cüzey’in cumhurun görüşüne ters düşmemek adına bu konuda net bir tavır takınmadığı, bununla birlikte mutlak anlamı İbn Atıyye üzerinden naklederek bu konudaki yöntemini sürdürme çabası içerisinde olduğu görülmektedir.

2.1.5. Âyet Hakkında Sahabeden Rivayet Bulunması

İbn Cüzey, tefsirinin girişinde de belirttiği gibi âyete ilişkin farklı yorumlar arasında sahabe kavlini çoğunlukla da İbn Abbas’ın yorumunu tercih etmektedir. Örneğin هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ âyetinin “İstediyine ver, istediğine verme” ve “Cinlere kısıtlı ya da kısıtsız olarak istediğini ver ya da onlardan bir kısmına sınırlı olarak ver” anlamlarına gelebileceğini belirten İbn Cüzey İbn Abbas’a ait olan ilk görüşün daha güzel olduğunu belirtir.⁸³ İbn Cüzey bu örnekte görüldüğü üzere sibâk ile sahabe kavli arasında tercih söz konusu olduğunda sahabe kavlini tercih etmektedir. Bu âyette kastedilenlerin önceki âyetlerde değinilen şeytanlar olarak değil, âm olarak yorumlamaktadır. İbn

⁸⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/126.

⁸¹ İbn Atıyye bu ağacın örnek olarak verildiğini belirtir. bk. Ebûbekr Ebû Muhammed Abdülhak b. Ğâlib b. Abdurrahman İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri' Kitâbi'l-azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüş-şâfi Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 3/336.

⁸² İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/445.

⁸³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/256; konuya ilişkin diğer örnekler için bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/205, 365; 2/4, 9, 16, 392, 479. 456-457.

Cüzey'in bu tercihinde İbn Abbas'ın yanı sıra âm manayı önceleyen tutumunun da etkili olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.6. Meşhur Anlam

İbn Cüzey kelimelerin anlamına ilişkin tercihlerinde o kelimenin meşhur anlamına karine olarak başvurmaktadır. Bu durum onun Arapçaya salt dil olarak yaklaşmanın ötesinde; onu canlı bir yapı olarak kabul ettiğini göstermektedir. Örneğin Tâhâ Sûresi 15. âyetteki *إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا* "Onun vaktini herkesten gizlemiş olsam da kıyamet mutlaka gelecektir" ifadesinde yer alan *أُخْفِي* kelimesinin anlamına ilişkin yorumlara yer veren İbn Cüzey, âlimlerin bu kelimenin anlamını belirleme konusunda zorlandıklarını; bu kelimenin ezdâddan olup "izhar etmek" ve "gizlemek" anlamlarına geldiği yönündeki görüşü İbn Atiyye'den, "Sözlükte meşhur olanın elifin fethasıyla (sülasi mücerred olarak) olduğunda "izhâr etmek" anlamında kullanıldığını, âyette de bu anlamda kullanılması için elifin fethayla okunması gerektiğini; bu anlamda elifin dammeli okunuşunun ise şâz olduğu yönündeki görüşü nakleder.⁸⁴ Ardından da Zemahşerî'nin, bazı lehçelerde bu kelimenin if'âl vezninin sülâsi mücerred anlamında kullanıldığı yönündeki görüşünün⁸⁵ de bu gerçeğe hâlel getirmeyeceğini belirtir. İbn Cüzey, "kâde" fiilinin "irade etme" anlamına geldiği ve buradan hareketle anlamın "Gizlemeyi istiyorum" ve "Onu ben kendimden gizliyorum, bu durumda sizin hâliniz nice olur?" şeklindeki yorumların zayıf çıkarımlar olduğunu; doğru yorumun Allah'ın kıyamet anını gizlediği o konuda kimseyi bu bilgiye vâkıf kılmadığını ve bilinmemesi için kıyametin kopma vaktini neredeyse gizlediğini ifade etmek istediğini fakat vukuunu haber verdiğine göre bu bilgiyi gizlemediğini, "ahfâ" kelimesinin sözlükte bilinen anlamının bu olduğunu ve muhakkik âlimlerin bu anlamı tercih ettiklerini belirtir.⁸⁶ İfadenin devamında herkesin çabasının karşılığını alma gerekçesinden bahsedilmesinin imtihan dolayısıyla bir bilinemezlik anlamı içerdiğinden bu kelimenin "gizlemek"

⁸⁴ krş. İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 4/40.

⁸⁵ krş. Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidit'tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vüçûhi't-te'vil*, thk. Mustafa Hüseyin Ahmed (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-'Arabî, 1987), 3/56.

⁸⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/17; İbn Cüzey'in âyet hakkında daha meşhur görüşü peygamberlere yönelik hassas tutumu sebebiyle tercih etmediği de görülür. bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/61.

anlamında yorumlanması daha uygun düşmektedir. Dolayısıyla İbn Cüzey'in, kelimenin bilinen anlamı ve âyetteki bağlamıyla uyuşan bu tercihinde isabetli olduğu ifade edilmelidir.

2.1.7. Uygun Anlamsal Karşılık

İbn Cüzey yer yer âyet hakkındaki farklı görüşler arasında tercihte anlamsal karşılığın daha uygun olduğu düşüncesine karine olarak başvurur. Örneğin *“İbrâhim şöyle cevap verdi: ‘Hayır, sizin rabbiniz, göklerin ve yerin rabbidir; onları O yaratmıştır; ben de bunu ikrar edenlerdenim”*⁸⁷ âyetindeki *فَطَرَهُنَّ* ifadesinde yer alan mansûb zamirin hangi kelimeye döndüğüne ilişkin farklı yorumlar arasındaki tercihte âyet hakkındaki en uygun anlamı gözetir. Bu ifadeden önce heykeller (putlar), gökler ve yeryüzünün geçmesi sebebiyle zamirin bu üç kelimeye de döndüğünün belirtildiğini ifade eden İbn Cüzey, bu âyet için en uygun anlamın zamirin heykellere dönmesiyle oluştuğunu belirtir.⁸⁸ Cümlelerin sıra cümlesi olması açısından anlamsal bağlantının olması hem de zamire yakınlığı sebebiyle zamirin gökler ve yeryüzüne dönmesi daha uygundur. Bununla birlikte İbn Cüzey'in bu anlamsal bağlantıyı ve zamirin kendisine en yakın kelimeye ircâ edilmesi kuralını göz ardı ederek zamiri sûrenin 54. ve 57. âyetlerinde bahsedilen putlara irca etmesi âyetin tefsirinde konusal bütünlüğü esas aldığını göstermektedir. Bu durum İbn Cüzey'in yer yer konusal bağlantıyı sağlama amacıyla dil kurallarını göz ardı ettiği anlamına da gelmektedir.

2.1.8. Kelimenin Morfolojisine Uygunluk

İbn Cüzey bir kelimenin anlamına ilişkin tercihinde kelimenin morfolojisine de karine olarak başvurur. Zira kelimenin asli yapısı onun anlamı hakkında ipucu vermektedir. Örneğin Abese Sûresi 33. âyetteki *الصَّاحَّةُ* kelimesinin “şiddetli sestten ötürü kulağın sağır olması” anlamındaki *صَحَّ الأُذُنُ* ifadesinden türediğini belirten İbn Cüzey, bununla işin vahameti dolayısıyla ilk nefhaya işaret edildiğini, bu kelimenin “sözü dinlemek” anlamında *أَصَاحَ للحدِيثِ* ifadesinden de türemiş olabileceğinin belirtildiğini fakat ilk görüşün kelimenin formuna

⁸⁷ el-Enbiyâ 21/56.

⁸⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/38; bir diğer örnek için bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/538-539.

uygun olduğunu belirtir.⁸⁹ Âyetteki kelimenin şeddeli olması, kelimenin iştikakı konusundaki ilk görüşün doğru olduğunu göstermektedir. İbn Cüzey'in anlam açısından uygun olmakla birlikte kelimenin iştikâkına uygun olan ihtimali tercih etmesi Endülüs Tefsir Geleneğinin benimsediği Kur'an metninin otantikliğine halel gelecek yorumlardan kaçınan Zâhirî düşünce sistemi ile ilişkilidir.⁹⁰

2.1.9. Sibâka Uygunluk

İbn Cüzey tefsirinin girişinde tercih kriteri olarak sadece siyâka değinmektedir. Bununla birlikte tefsirindeki uygulamalarda sibâka da bir tercih kriteri olarak başvurduğu görülmektedir. Bu durum onun bu kelimeyi her ikisini kapsayacak şekilde "bağlam" anlamında kullandığını göstermektedir. Burada İbn Cüzey'in yaygın görüşün aksine âyetin öncesi için "sibâk" sonrası için "siyâk" kelimesini tercih ettiği hatırlatılmalıdır. Âyetlerin tefsirinde sibâka bağlılığı gerekli gören İbn Cüzey⁹¹ tefsirinde farklı yorumlar arasında tercihte yer yer âyetin sibâkına karine olarak başvurur. Örneğin, el-Bakara Sûresi 2. ayetteki "el-Kitâb" kelimesinin "Kur'an" anlamında olduğu yönündeki görüşe ilk önce değinen müfessir, bu kelimeye Tevrat, İncil, levhi mahfûz anlamlarının da verildiğini; bu kelime için doğru anlamın kelamın sibâkında kendisinden bahsedilmesi sebebiyle Kur'an olduğunu belirtir ve Kur'an'ın farklı yerlerindeki kullanımların bu anlamı desteklediğini ifade eder.⁹²

İbn Cüzey el-Kasas Sûresi 51. âyetteki *وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ* "Biz sözü (vahyi) onlara birbiri ardınca ulaştırmışızdır" ifadesi ile de Kureyşli müşriklere yahut Yahudilere hitap edilmiş olabileceğini, bir önceki âyette müşriklerden bahsedilmesi sebebiyle ilk görüşün daha zahir olduğunu belirtir.⁹³ Bununla birlikte önceki ve sonraki âyetlerde Yahudilerden bahsedilmiş olması diğer ihtimali daha güçlü kılmaktadır.

⁸⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/538-539.

⁹⁰ Bu konuda bk. Kaya, "Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhîti Çerçevesinde Tefsir İlminin Mahiyeti", 45-48.

⁹¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/365.

⁹² İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/50.

⁹³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/147.

2.1.10. Siyâka Uygunluk

İbn Cüzey, tefsirde farklı yorumlar arasında siyâka da karine olarak başvurur. Onun, tefsirinde tercihte karine olarak siyâka sibâktan daha fazla başvurduğunu ifade etmek mümkündür Örneğin Hz. Yûsuf'un Azîz'in karısına meyllettiğinin belirtildiği Yûsuf Sûresi 24. âyette âlimlerin bu konuda ifrat ve tefrit görüşler içeren eserler telif ettiğini belirten İbn Cüzey, onların bu konuda Azîz'in karısının, çekingen davrandığı için Hz. Yûsuf'u dövmeyi, Hz. Yûsuf'un ise onu öldürmek yahut dövmeyi arzuladığı şeklinde sıhhat açısından problemlili rivayetler ve onun ismet sıfatına hâlel getirecek görüşler naklettiklerini belirtir. Âyetin siyâkındaki رَبِّهِ لَوْلَا أَن رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ "Eğer rabbinin işaret ve ikazını görseydi..." ifadesi sebebiyle bu görüşlerin hatalı olduğunu; Hz. Yûsuf ve kadının birbirilerini arzuladıklarını, bu arzunun his düzeyinde kalıp fiile geçirilmediğini, Hz. Yûsuf'un tevbe ederek bu arzudan döndüğünü ve Allah'ın burhanını görünce bu arzuyu kalbinden tamamen sildiğini ifade eder. Bu durumun onun ismet sıfatına hâlel getirmediğini belirten İbn Cüzey, günah olan bir fiili arzulamanın günah ve eksiklik olmadığını bilakis günahı arzulayanın onu terk etmesi durumunda kendisine sevap yazılacağını belirtir.⁹⁴ İbn Cüzey'in bu tercihte siyâk kadar Endülüs Tefsir Geleneğinde bir ilke konumundaki peygamberler ve kutsal varlıklara yönelik saygılı bir üslup kullanılması gerektiği şeklindeki anlayışın da etkili olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Cüzey tefsir usulü eserlerinde çokanlamlılıkla ilgili örnek verilen bazı kelimelerin anlamlarına ilişkin tercihte de âyetin siyâkına karine olarak başvurur. Örneğin وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسُ⁹⁵ âyetindeki عَسْعَسُ fiilinin "Gecenin tam kararması" anlamında olup âyette gecenin ilk anlarının ya da son anlarının kastedildiği yönünde yorumlar olduğunu belirten İbn Cüzey, gecenin sonunun daha faziletli olması ve bir sonraki âyette sabahın bahsedilmesi sebebiyle âyetteki bu fiille gecenin sonunun kastedilmiş olduğu yönündeki görüşün tercihe şayan olduğunu belirtir.⁹⁶ İbn Cüzey bu tercihiyle tefsir usulü eserlerinde müşkil konular arasında zikredilen bu âyetin anlamına açıklık kazandırmış olmaktadır.

⁹⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/413; bu konudaki hadis için bk. Buhârî, "Rikâk", 31.

⁹⁵ *et-Tekvîr* 81/17.

⁹⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/542; diğer örnekler için bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/178, 269, 330, 383, 392-393, 423, 488; 2/59; 225, 272, 302, 329, 347, 365, 370, 379, 401, 474, 530, 540, 549, 561 vd.

2.1.11. Hakiki Anlam

İbn Cüzey mensubu olduğu Zâhiri bakış açısına bağlı olarak hakiki anlamın mecazdan evla olduğu görüşündedir⁹⁷ ve tefsirinde hakiki manayı öncelemektedir.⁹⁸ Sufi yönü bulunmakla birlikte İbn Cüzey *et-Teshîl*'de yaptığı tasavvufi yorumlarını kavramlarla sınırlı tutmuş; tefsirinde âyetlerin mahiyetine yönelik içsel ve mecazi yoruma birkaç örnek dışında yer vermemiştir.⁹⁹ İbn Cüzey'in, her iki yorum tarzının birleştiği âyette zahir anlamı tercih ettiği görülmektedir. Örneğin Kâf sûresi 30. âyette cehenneme yönelik sorulan "Doldun mu?" sorusuna onun, "Daha var mı?" şeklinde verdiği cevapta cehennemin gerçekten mi yoksa hâl dili ile mecazen mi konuştuğu sorusunu cevaplayan İbn Cüzey zahir olanın konuşmanın hakiki olduğunu, bunun Allah için kolay olduğunu belirterek¹⁰⁰ âyet hakkında mecazi anlamı dolaylı olarak reddetmektedir.

2.1.12. Anlamın Akla Daha Yatkın Olması

İbn Cüzey'e göre anlamın akla yatkın olması farklı yorumlar arasındaki tercihte bir karinedir. Bu da onun, mensubu olduğu Endülüs Tefsir Geleneğindeki yorumun gerçek hayata uygun olması gerektiği yönünde anlayışa sahip olmasıyla ilgilidir. Onun, genelde zahir anlamı tercih etmekle birlikte az da olsa akla yatkın olduğu gerekçesiyle mecazi anlamı tercih ettiği görülür. Örneğin el-Bakara sûresi 7. âyette değinilen kalbin mühürlenmesi olayının mecaz olabilme ihtimalini ilk sırada zikreden İbn Cüzey, âyette kalbin dalalet arttıkça terazinin gözü gibi dolup en nihayetinde kapanması gibi hakiki anlamın da kastedilmiş olabileceğinin ifade edildiğini, bununla birlikte mecazi anlamın akla daha yatkın (ebra') olduğunu ifade eder.¹⁰¹ Mutasavvıf kimliği de olan İbn Cüzey duyguların merkezi olması açısından kalp için daha uygun düştüğünden dolayı

⁹⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/405.

⁹⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/53.

⁹⁹ Bu konuda bk. Öztürk, "İbn Cüzey'in Tefsirinde Tasavvuf", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 4/11 (2003), 201-211.

¹⁰⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/366; diğer örnekler için bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/517; 2/64, 169, 239-240, 385, 411, 413, 493.

¹⁰¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/52.

mecazi anlamı tercih etmiş gözükmetedir. Bu örnek İbn Cüzey'in tefsirde düalist bir yaklaşım takip ettiğini göstermesi açısından da önemlidir.

2.1.13. Âmm Anlam

İbn Cüzey yer yer aksi bir tutum sergilese¹⁰² de bir delil olmadığı takdirde¹⁰³ âyeti âm anlam üzere yorumlama eğilimindedir. Onun âm manayı tercih etmesinin arkasında âyetin kapsamını tüm muhataplara teşmil etme düşüncesi yatmaktadır.¹⁰⁴ Bu sebeple bazen sahabeden öncelediği İbn Abbas'ın tahsis içeren yorumlarını bile ikinci sırada zikretmektedir.¹⁰⁵ İbn Cüzey nesnenin/mef'ûlün belirtilmediği âyetlerin genel olarak tefsir edilmemesi görüşündedir. Bu sebeple bu tür âyetlerdeki farklı yorumlar arasında âm olan görüşü tercih etmektedir. Örneğin Lokman Sûresi 20. âyette belirtilen zahir ve batın nimetlere ilişki zahir nimetlerin sağlık ve mal, dünya nimetleri, belirli nimetler; batın nimetlerin ise kötü amellerin örtülmesi, ahiret nimetleri şeklinde tefsir edildiğini belirttikten sonra bu yorumların âyetin kapsamına giren birer örnek olduğunu, âyetteki lafzın bu örneklerden daha genel olduğunu ifade eder.¹⁰⁶

et-Tevbe Sûresinin 12. âyetinde yer alan *فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ* "Küfürün önderleriyle savaşın" ifadesi ile Ebû Cehil, Ümeyye b. Halef, 'Utbe b. Rebî'a, Ebû Süfyan ve Süheyl b. 'Amr gibi müşriklerin önderlerinin kastedildiği şeklindeki yorumu nakleden İbn Cüzey bu ifadenin umum olarak yorumlanmasının daha güzel olduğunu belirtir.¹⁰⁷ Bununla birlikte onun aynı sûrenin 45. âyetindeki *وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ* "Onların kalpleri şüphyle dolmuştur" ifadesinin Abdullah b. Übey b. Selûl ve el-Cedd b. Kays hakkında olduğunu belirtmesi¹⁰⁸ bu konuda çelişkili bir tavır takındığını göstermektedir.

¹⁰² İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/552.

¹⁰³ İbn Cüzey'in tahsis içerdiğini belirttiği âm lafızlar için bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/298.

¹⁰⁴ bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/339, 341.

¹⁰⁵ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/31.

¹⁰⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/174; diğer örnekler için bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/87, 336, 352, 451, 495-496; 2/62, 2/113, 148, 262, 468 2/198, 217; 226, 456-457; 563, 568, 606; İbn Cüzey'in birden fazla karineye başvurarak tercih ettiğine ilişkin bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/456-457.

¹⁰⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/352.

¹⁰⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/359; benzer örnekler için bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/360, 436.

2.1.14. Mutlak Anlam

İbn Cüzey mutlak anlama âyet hakkındaki farklı yorumlar arasında tercih kriteri olarak başvurur. Örneğin el-Hac Sûresi 5. âyette belirtilen ömrün en rezil durumunun yetmiş üzeri yaşlar olduğu yönündeki görüşlere değinen İbn Cüzey bu durumun kişiye göre değişmesi sebebiyle bu ifadenin belli bir zaman dilimine tahsis edilemeyeceğini; âyetin mutlak olarak yorumlanması gerektiğini ifade eder.¹⁰⁹

İbn Cüzey *أَمْ لِلْإِنْسَانِ مَا تَمَنَّى* "İnsan arzu ettiği her şeye sahip olabilir mi ki?" âyetinde¹¹⁰ zikredilen insan kelimesi ile insan cinsinin kastedildiğine dikkat çektikten sonra âyette arzu edildiği belirtilen şeyin müşriklerin putlarından şefaata, Âs b. Vâil'in Meryem Sûresi 77. âyette dile getirilen mal ve evlat, müşriklerden bazılarının peygamber olma istekleri şeklinde yorumlandığını; bununla birlikte güzel olanın âyeti mutlak anlamda tefsir etmek olduğunu belirtir.¹¹¹ Mezkûr iki örnekte görüldüğü gibi İbn Cüzey diğer Endülüs Tefsir Geleneğine mensup müfessirler gibi¹¹² Kur'an'ın, kapsama giren tüm muhatapları hedef aldığı düşüncesinden hareketle mutlak anlamı tercih etmektedir.

2.1.15. Zâhir Anlam

Endülüs tefsir geleneğine bağlı müfessirler gibi Kur'an yorumunda Zâhirî anlayışı önceleyen İbn Cüzey tefsirinde tercih ettiği yorum için çoğunlukla *الأظهر/أظهر* ifadesini kullanır. Bununla birlikte âyetin zahirine uygun farklı görüşleri o âyetin anlamsal kapsamı içerisinde değerlendiren İbn Cüzey bu yorumlar arasında tercihte bulunmamaktadır.¹¹³ Örneğin o, en-Nisâ Sûresi 19. âyetteki *فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ* ifadesinde evlenecek kadınlara baskı yapmamaları konusunda uyarılanların kimliğini tespit konusunda zahir anlama başvurur. Bu konuda öncelikle İbn Abbas'tan bu kişilerin kadınların velileri ve kocaları olduğu yönünde iki

¹⁰⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/469.

¹¹⁰ en-Necm 53/24.

¹¹¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/383.

¹¹² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Kaya, *Endülüs Tefsir Geleneğinde Eleştiri*, 308-310.

¹¹³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/239-240.

rivayet nakleden İbn Cüzey, bu noktada el-Bakara Sûresi 229. âyetindeki مَا وَعَاشِرُوهُمْ أَن يَنْتُمُوهُمْ وَعَاشِرُوهُمْ أَن يَنْتُمُوهُمْ ifadesinin zahiri ile eşdeğer olduğunu, en-Nisâ Sûresi 19. âyetteki بِالْمَعْرُوفِ ifadesinin bunu güçlendirdiğini ve âyette eşlerin kastedildiğini belirtir.¹¹⁴ Bununla birlikte en-Nisâ Sûresindeki ilgili âyetler incelendiğinde sözün muhatabının eşler olduğu gayet açık olup İbn Cüzey'in tercihinin âyetlerin bağlamı yerine farklı sûrelerde ele alınan aynı konudaki dolaylı açıklamalarla desteklemesi hem alışlagelmiş tefsir yöntemi hem de onun metodu ile uyuşmamaktadır.

2.1.16. Âyet Metninde Takdim-Tehire İhtiyaç Duyulmaması

İbn Cüzey Endülüs tefsir geleneğinde Kur'an'ı tahrifle eşdeğer görülen takdim-tehire¹¹⁵ ihtiyaç duyulmadan yapılan yorumu bu tür tevillle yapılan yoruma tercih eder. Örneğin Gâfir Sûresi 28. âyetteki مِن آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ وقال رجل مؤمن من آل فرعون كتماناً قال فرعون من آل فرعون كتماناً ifadesinin كتماناً kelimesinin sıfatı olduğunu belirtir. Bu şahsın İsrailoğullarından olduğunu da belirtildiğini ifade eden İbn Cüzey, bu durumda مِن آلِ فِرْعَوْنَ ifadesinin كتماناً cümlesine müteallik olduğunu, bu durumun ise takdim tehire sebep olması sebebiyle ilk ihtimalin tercihe şayan olduğunu belirtir.¹¹⁶ Tarihi verilerle desteklenmesi¹¹⁷ ve takdim tehire sebep olmaması açısından İbn Cüzey'in tercih ettiği görüşün daha uygun gözükmektedir.

2.1.17. Kelimenin Arap Kalamındaki Kullanımı

İbn Cüzey Arapların bir kelimeyi kullanım biçimlerine âyetteki farklı yorumlar arasından birini tercihte karine olarak başvurur. Örneğin فَلَا أَقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ ifadesindeki¹¹⁸ lâ'nın bu ve benzeri âyetlerde yemini güçlendirmek ya da söze

¹¹⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/181; diğer örnekler için bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/83, 86, 258, 517; 2/64, 169 vd.

¹¹⁵ bk. Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl el-'Attâr vd. (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2000), 8/232.

¹¹⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/280.

¹¹⁷ bk. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân* (Kahire: Dârü Hecr, 2001), 20/311.

¹¹⁸ el-Vâkı'a 56/75.

başlama amaçlı zait olarak kullanıldığını belirten İbn Cüzey,¹¹⁹ bu harfin müşriklerin iddialarının gerçek dışı olduğunu belirtmek amacıyla nâfiye olarak geldiği şeklindeki görüşün zayıf olduğunu, Arap kelimelerinde zait kelime kullanımının bilinmesi sebebiyle ilk görüşün daha güzel olduğunu belirtir.¹²⁰ İbn Cüzey'in, bu yorumunda Araplar tarafından kullanılması sebebiyle bir kelime hakkındaki zait iddiasına yönelik olumsuz tavrını terk ettiği görülmektedir.

2.1.18. Kelimenin Yaygın Kullanımı

İbn Cüzey âyetteki bir kelime ile neyin kastedildiği konusundaki farklı görüşler arasındaki tercihte o kelimeye ilişkin yaygın kullanıma karine olarak başvurur. Örneğin "*Andolsun zikirden sonra Zebûr'da da 'Yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır' diye yazmıştık*" âyetinde¹²¹ zikredilen Zebûr'un Dâvud (a.s.)'a verilen kitap ve peygamberlere indirilen tüm kitapları ifade eden bir kelime olmak üzere iki şekilde yorumlandığını; ilk durumda "zikr" ile Tevrat'ın yahut da Allah'ın zikrinin kastedildiğini, ikinci durumda ise bu kelimeyle levh-i mahfûzun kastedildiğini belirten İbn Cüzey, "Zebûr" isminin Dâvud (as.)'e verilen bir kitaba delaletinin daha açık olup daha çok kullanılması sebebiyle tercihe şayan olduğunu belirtir. Kelimenin morfolojik özelliğine de dikkat çeken İbn Cüzey bu kelimenin müfrede delaletinin de bu tercihi desteklediğini ifade etmektedir.¹²²

2.1.19. Muktezaya Uygunluk

Endülüs tefsir geleneğinde yorumun âyetin muktezası ile uyuşmasına büyük önem verilmektedir.¹²³ Bu geleneğe mensup olan İbn Cüzey de tercihlerinde bu hususa kriter olarak başvurmaktadır. Örneğin Yûnus Sûresi 77. âyetteki *أَسِحْرٌ هَذَا* "*Bu bir sihir mi?*" ifadesinin Hz. Mûsâ'ya mı yoksa Firavun'un kavmine mi ait olduğu noktasındaki görüşleri değerlendiren İbn Cüzey, önceki âyetteki *إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُّبِينٌ* "*Bu apaçık bir sihir!*" ifadesiyle Firavun'un kavminin Hz. Mûsâ'nın yaptıklarını sihir olarak değerlendirdiklerini dolayısıyla bunun zayıf

¹¹⁹ bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/512.

¹²⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/404.

¹²¹ el-Enbiyâ 21/105.

¹²² İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/45-46.

¹²³ Bu konuda bk. Kaya, *Endülüs Tefsir Geleneğinde Eleştiri*, 318-320.

bir ihtimal olduğunu; olanları sihir olarak kabul eden kişilerin yapılanların sihir olduğunu anlamak için böyle bir soru sormalarının mümkün olmadığını belirtir. Bu sözün takrir ve tevbih amaçlı olarak Hz. Mûsâ tarafından söylendiği yönündeki görüşü de nakleden İbn Cüzey bu tercihin hocası Ebû Cafer b. ez-Zübeyr'e ait olduğunu belirtir.¹²⁴ Âyetin öncesindeki ifadelerde bu sözün Hz. Mûsâ'a ait olduğu açıkça belirtildiğinden İbn Cüzey'in tercihi isabetli görünmektedir.

2.1.20. Âyette Güdülen Amaç

İbn Cüzey, yer yer bir âyet hakkındaki farklı görüşleri âyette güdülen amaca göre değerlendirir ve bu amaca uygun olan görüşü tercih eder. Örneğin en-Nahl Sûresi 112. âyette Allah'ın nimetlerini inkâr eden halkın kim olduğu yönündeki görüşleri değerlendiren İbn Cüzey, âyette Hz. Peygamberin nübüvetinin inkârının kastedildiği, müşriklerin bu sebeple sıkıntıya düşerek korktukları yönündeki görüşü ilk olarak vermektedir. Ardından âyette örnek olması açısından belirli olmayan bir halktan bahsedildiği yönündeki görüşe yer veren İbn Cüzey, âyette diğer kavimlerin başlarına gelen sıkıntılar sebebiyle Mekke halkına misal verilmesinin amaçlanması sebebiyle ikinci görüşün daha zahir olduğunu belirtir.¹²⁵ İbn Cüzey'in bu tercihinde âyetin başında anlatılanların mesel olduğuna yönelik ifadeden ötürü sibâkın da etkili olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.21. Konunun Önem Sırası

İbn Cüzey âyet hakkındaki farklı görüşler arasındaki tercihlerinde konunun önem sırasına da karine olarak başvurmaktadır. Buradaki konunun önemiyle dindeki hiyerarşik sıralama kastedilmektedir. Yani İbn Cüzey bir âyetten inanca ve ibadetlere ilişkin iki farklı yoruma çıkarılması durumunda daha önemli olması sebebiyle inanca ilişkin yorumu tercih ettiği gibi şirk ile küfür arasında ilk yorumu tercih etmektedir. Bu tutumu onun, çekişmeli bir coğrafya olan Endülüs'te yaşamasıyla ilgilidir. Örneğin es-Sâffât Sûresi 24. âyetteki **إِنَّهُمْ** **مَسْتَوُونَ** "Onlar elbette sorguya çekilecekler!" ifadesinde müşriklerin azarlama amaçlı

¹²⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/385; diğer örnekler için bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/56, 182, 242, 353-354.

¹²⁵ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/476.

olarak işledikleri amellerden ya da kelime-i tevhitte sorulacağına ilişkin iki görüşü nakleden İbn Cüzey daha önemli olması sebebiyle ilk görüşün tercihe şayan olduğunu belirtmektedir.¹²⁶ Yapılan amelle şirk kastettiği anlaşılan İbn Cüzey'in Allah'a şirk koşmanın onu inkâr etmekten daha ağır bir eylem olduğu düşüncesinden hareketle böyle bir tercihte bulunduğu görülmektedir. Ayrıca âyetin öncesinde müşriklerin inkârcı tavırlarından bahsedilmesinin de bu tercihte etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte âyetin, hakkında soru sorulacak hususun belirtilmemesi sebebiyle umum ifade ettiği, İbn Cüzey'in benzer örneklerdeki tavrının aksine bu âyette tahsis edilmiş yorumlar üzerinden tercihte bulunduğu görülmektedir.

2.1.22. Mekkîlik-Medenîlik

İbn Cüzey bazı tercihlerinde âyetin indiği yere karine olarak başvurur. Örneğin o, "İnkâr edenler inananlara şöyle dediler: 'Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da onlara gelmezdi!' Onunla doğru yolu bulamadıkları için 'Bu eski bir yalandır' demeye devam edeceklerdir" âyetinde¹²⁷ dile getirilen bu ifadenin kime ait olduğunu belirlerken âyetin indiği mekânı göz önünde bulundurur. Bu ifadeyi Bilâl-i Habeşî, Ammâr ve Süheyb gibi zayıf kişilerin İslam'a girince Kureyş'in önde gelenlerinin söylediği, Gaffâr, Müzeyne, Cüheyne ve Kinâne gibi Arap kabilelerinin İslam'a girince söylediği, Abdullah b. Selâm'ın Müslüman olunca Yahudilerin söylediği şeklindeki görüşleri nakleden İbn Cüzey, âyetin Mekkî olması, müşriklerin konuşmalarını Mekke'de yapmaları, diğer grupların ise hicretten sonra yapması sebebiyle ilk görüşün tercihe şayan olduğunu belirtir.¹²⁸ Önceki âyetler incelendiğinde bu diyalogun müşriklerle yapıldığı açık olduğundan İbn Cüzey'in bu tercihinde isabetli olduğu görülmektedir.

2.1.23. Tarihi Veri

İbn Cüzey, bir âyet hakkındaki farklı yorumlar arasında tercihte tarihi verilere de karine olarak başvurur. Örneğin o, Yahudilere yönelik dolaylı sürgün tehdidinde bulunulan el-Haşr Sûresi 12. âyetle bağlantılı olan "Kendilerinden az öncekilerin durumu gibi..."¹²⁹ ifadesi ile Benî Kaynukâ'nın kastedildiğini, âyette

¹²⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/233-234.

¹²⁷ el-Ahkâf 46/11-12.

¹²⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/333.

¹²⁹ el-Haşr 59/15.

bahsi geçen Benî Nadîr'den önce Hz. Peygamberin onları Medine'den sürdüğünü belirttiikten sonra bu ifadeyle Bedir'de yenilgiye uğrayan müşriklerin kastedildiği yönündeki görüşü nakleder. İbn Cüzey, âyetteki "yakın zamanda" ifadesinin kendilerinden kısa bir süre öncesini ifade ettiğini, buna Benî Kaynukâ' Yahudilerinin Medine'den sürülmesinin daha uygun olduğunu belirttiikten sonra her iki grubun da Yahudi olması sebebiyle bu durumun Kaynukâ' Yahudilerine daha çok uyduğunu, bu sebeple ilk görüşün tercihe şayan olduğunu belirtir.¹³⁰ Sürenin Medenî olması ve ilgili bağlamda Yahudilerden bahsedilmesi de İbn Cüzey'in bu tercihinde isabetli olduğunu göstermektedir.

2.1.24. Arap Âdeti

İbn Cüzey'in tercihlerinde başvurduğu bir diğer karine de Arap âdetidir. Örneğin İbn Cüzey el-Hucurât Sûresi 1. âyette değinilen Allah ve resulünün önüne geçilmemesi gerektiğine yönelik ifade hakkında üç görüşün olduğunu; bunların Hz. Peygamber konuşmadan o konuda konuşulmaması gerektiği, onun huzuruna araçlar çıkarılmaması gerektiği, onun istediğini huzuruna kabul edeceği şeklinde olduğunu belirtir. Ya 'kûb'un (ö. 205/821) وَلَا تَقْدُمُوا kıratine göre âyette yolda yürürken Hz. peygamberin önüne geçilmemesi gerektiğinin ifade edildiğini belirten İbn Cüzey, Arap âdetine göre bir konuda karar verilirken herkesin görüşünü beyan ettiğini, bu sebeple ilk görüşün daha zahir olduğunu ifade eder. İbn Cüzey, Hz. Peygamberin yanındaki bir grubun da böyle davranmış olabileceğini ve Allah'ın bunu yasaklamış olabileceğini belirtir.¹³¹ Bir sonraki âyette Hz. Peygamberin yanında seslerin yükseltilmemesine yönelik emir ve bu emre sebep olan Benî Temîm'e emir tayin edilmesi konusunda Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in aralarında yüksek sesle tartışması hususu¹³² göz önünde bulundurulduğunda İbn Cüzey'in tercihinde isabetli olduğu görülmektedir. Yine onun bu tercihinde âyetin zahirine uygunluğun da etkili olduğu ifade edilebilir. İbn Cüzey bir sonraki âyetin tefsirinde mezkûr âyetin inmesine

¹³⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/431; diğer örnekler için bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/387-388, 464; 2/253.

¹³¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/355.

¹³² bk. Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemal Besyûni Za'lûl (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411), 401.

sebeplere ilişkin rivayete yer vermekle birlikte¹³³ âyetteki yasakla bir ilişki kurmamaktadır.

2.1.25. Peygamberlerin İsmet Sıfatına Uygunluk

İbn Cüzey, Endülüs Tefsir Geleneğinde yorumları değerlendirme ölçütlerinden biri olan peygamberlerin ismet sıfatına uygunluğu prensibine¹³⁴ farklı yorumlar arasında tercih yaparken de başvurur. Örneğin el-A'râf Sûresi 190. âyetin tefsirinde kendilerine salih evlat verilince onu Allah'a eş koştukları belirtilen kişilerin kimliklerine ilişkin görüşlere değinen İbn Cüzey, ilk olarak âyette muzâfın hazfedildiği ve muzâfun ileyhin onun yerine ikame edildiğini, bu sebeple *فِيمَا أَنَّى أَوْلَادَهُمَا وَ ذُرِّيَّتَهُمَا* ifadesinin *فِيمَا أَنَّهُمَا* şeklinde anlaşılması gerektiğini, dolayısıyla âyette bu iki kişinin belli insanları değil, bu anlayıştaki insanları temsil ettiğini belirtir. İkinci olarak bu kişilerle Hz. Âdem ve Havvâ'nın kastedildiği yönündeki görüşü konuya ilişkin bir rivayetle aktaran İbn Cüzey, şeytanın çocuğu öldürme tehdidinden ötürü ismini 'Abdülhâris koydukları için âyette bu eylemin Allah'a şirk koşmak olarak nitelendiği şeklindeki görüşe yer verir. Bu iki görüşü değerlendiren İbn Cüzey ilk görüşün şu üç açıdan doğru olduğunu belirtir:

1. Peygamber ve peygamber eşi olmaları sebebiyle Hz. Âdem ve eşi şirkten beridir.
2. Âyette şirk koşma fiili cem'i olarak yer aldığından burada kastedilenler Hz. Âdem'in çocukları ve onların soyundan gelenlerdir.
3. Mezkûr kıssa ve bu kıssada zikredilen Hz. Âdem'in oğlunun adının 'Abdülhâris olduğu yönündeki görüş sahih bir senede muhtaçtır.

İbn Cüzey bu âyette Kusay b. Kilâb ve eşinin kastedildiği, onların çocuklarının adının 'Abdüluzzâ, 'Abdüddâr ve 'Abdümenâf olduğu yönündeki görüşün de hitabın âm, muhatabın has olduğu gerekçesiyle uzak olduğunu belirtir.¹³⁵ Âyette kastedilen kişilerin Hz. Âdem ve Havvâ olduğuna ilişkin

¹³³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/356.

¹³⁴ Bu konuda bk. Kaya, *Endülüs Tefsir Geleneğinde Eleştiri*, 545-546.

¹³⁵ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/332-333.

rivayetler bulunmakla birlikte¹³⁶ Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) de belirttiği gibi¹³⁷ sonraki âyetlerde çoğul sigaya geçilmesi âyette kastedilen bu iki kişi ile müşriklerden iki kişinin kastedildiği yönündeki görüşü desteklemektedir.

Sonuç

Tercih insan hayatının hemen her alanında yer almaktadır. Bu sebeple insan tercihlerinin şekillendirdiği belirtilir. Tercih, İslami ilimler disiplini içerisinde de kendisine yer etmiş bir olgudur. Fıkıh usulü, fıkıh ve hadis usulünde bir yöntem olarak başvurulan tercihe tefsir ilminde “bir âyet hakkındaki farklı görüşler arasında doğru olanı seçmek” şeklinde başvurulmaktadır. Tefsirde tercih olgusuna geçmişten günümüze başvurulmakla birlikte tercih olgusunun son dönemde sistematik hale geldiği ve tercihe ilişkin çeşitli kriterlerin bu dönemde ortaya konulduğu görülmektedir. Tefsirde tercih mutlak uygulanması gereken bir husus olmamakla birlikte özellikle itikadi ve fıkhî konularda bir araya getirilemeyecek ayrılıkların olması tercihi yer yer gerekli kılmaktadır. Mezheplerin oluşup görüşlerin ayrıştığı hicri II. asırdan itibaren tefsirde yer bulan tercih olgusunun Taberî'yle birlikte tefsirde yoğun bir şekilde uygulandığını ifade etmek mümkündür.

Tefsirde tercih olgusunu sistematik biçimde ele alan ve eserinde sıklıkla uygulayan müfessirlerden birisi de İbn Cüzey'dir. Müfessir, farklı etnik köken ve inanca sahip insanların yaşaması sebebiyle çekişmeli bir ortam olan Endülüs'te yetişmesi, farklı hocalardan ders alması, kadılık görevini ifa etmesi, fıkıh usulündeki yetkinliği ve bir tefsir hafızı olması sebebiyle âyetler hakkında farklı görüşlere vâkıf olmuş ve *et-Teshîl* adlı tefsirinde bu görüşler arasında sıklıkla tercihte bulunmuştur. Tefsirinin mukaddimesinde ihtilaf sebeplerine ve farklı görüşler arasında tercihe özel olarak değinen İbn Cüzey, on iki ihtilaf sebebine karşılık on iki tercih kriteri ortaya koymuştur. Bununla birlikte bu ihtilaf sebepleri ile tercih ilkelerinin birebir uyuştuğunu ifade etmek mümkün değildir. Sözgelimi İbn Cüzey on birinci ihtilaf sebebi olarak nesh ihtimaline yer verirken aynı sırada zahir ismin muzmara takdimini tercih kriteri olarak öne sürmektedir. Bu durum onun aslında kendi zihninde olan ihtilaf sebeplerine

¹³⁶ bk. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 623-630.

¹³⁷ Fahreddin Muhammed b. Ziyâüddin er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî-Mefâtilhu'l-gayb* (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1981), 15/427.

yönelik kriterler belirlediğini akla getirmektedir. Onun tercih kriterlerinin genelde mensubu olduğu Endülüs Tefsir Geleneğinin Kur'an, dil ve rivayete dayanan yorum metodolojisiyle uyuşması ve özelde de bu geleneğinin tefsirde bir yöntem olarak başvurduğu zâhir anlam, mutlak anlam, âm anlam ve peygamberlerin ismet sıfatına uygunluk gibi yaklaşımları birer kriter olarak öne çıkarılması bu hususu desteklemektedir.

İbn Cüzey tefsirinin girişinde on iki tercih kriterinden bahsetmekle birlikte uygulamada bu sayıyı yirmi beşe çıkarmaktadır. Bu sayısal farklılığın iki sebebi olabilir: Birincisi onun tefsirinin mukaddimesinde bazı kavramlara genel olarak değinip uygulamada bunları ayrı birer kriter olarak ele alması. Örneğin İbn Cüzey tefsirinin girişinde sadece siyâkı kriter olarak zikretmekle birlikte uygulamada sibâk ve siyâka ayrı ayrı tercih kriteri olarak başvurmuştur. Bu durum onun "siyâk" kelimesine tefsirinin girişinde "bağlam" anlamında her iki terimi karşılayacak şekilde değindiğini göstermektedir. Bir diğer husus da onun tefsirinin mukaddimesinde yer vermeyip uygulamada değindiği kriterlerin genel değil Endülüs Tefsir Geleneğinde esas alınan yorum yöntemine dayalı oluşturulan kriterler olmasıdır. İbn Cüzey tefsirinin girişinde tefsir otoritelerinin genelinin kabul ettiği kriterlere yoğunlaşmış, bununla birlikte uygulamada mensubu olduğu tefsir geleneğinin benimsediği kriterlere de başvurmuştur. Bu durum onun, her iki anlayışın kriterlerini bir araya getirmek isteyerek tercih konusunda yeni bir sistem ortaya koymak istediğini düşündürmektedir. Bununla birlikte İbn Cüzey'in tefsirinin mukaddimesinde dile getirdiği fakat uygulama sahasında rastlamadığımız tercih kriteri de bulunmaktadır. O, tefsirinin mukaddimesinde iştikaka tercihte bir kriter olarak değinmekle birlikte tefsirinde buna yönelik bir uygulama yer almamaktadır.

İbn Cüzey, hakkında farklı yorum yapılan her âyet hakkında tercihte bulunmadığı gibi her tercihini açık bir ifadeyle yapmamaktadır. Onun açık bir ifadeyle yapmadığı tercihlerinde çoğunlukla ilk sırada naklettiği görüşü kabul ettiğini ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte onun yer yer son sırada yer verdiği görüşü tercih ettiği de görülmektedir.

İbn Cüzey'in tefsirinin mukaddimesinde değindiği kriterlerin sıralaması aynı zamanda onların önem sırasını göstermekle birlikte onun yer yer bir âyetteki farklı yorumlar arasında tercihte çelişen iki kriterde kararını sonraki sırada

yer alan kritere göre vermesi bu hiyerarşinin geçişken olduğunu göstermektedir.

İbn Cüzey, yorumda zahir anlamı benimseyen Endülüs Tefsir Geleneğine mensup bir müfessir olması sebebiyle tefsirinde en çok zâhir anlama ilişkin tercihini ortaya koyar. Ardından âyetin kapsamına ilişkin âm anlama yönelik tercih ifadelerine yer verir. Diğer konulara ilişkin tercih ifadelerine daha az rastlanılan İbn Cüzey, tefsirinde otuz sekiz tercih ifadesine yer vermektedir.

İbn Cüzey, belirlediği bu kriterlere tefsirinde büyük oranda uymakla birlikte yer yer anlamı öncelmesi sebebiyle onlara aykırı yorumları da tercih edebilmektedir. Bu çerçevede o, tefsirde hakiki anlamı incelemekle birlikte bazı konularda mecazi anlamı tercih etmektedir. Onun bazı tercihlerinde yaygın dil kuralını görmezden geldiği de vakidir. İbn Cüzey'in az da olsa aynı konudaki tercihlerinde çelişkili tavır takındığı görülmektedir.

İbn Cüzey'in tefsirde farklı görüşler arasında tercih konusuna bu kadar önem vermesinin arkasında yatan sebep diğer Endülüs Tefsir Geleneğine mensup müfessirler gibi Kur'an yorumunda standart bir forma ulaşma hedefidir. Çekişmeli bir ortam olan Endülüs coğrafyasında Kur'an'a yönelik ideolojik ve art niyetli yaklaşımların önüne geçecek Kur'an lafzını temele alan literal ve bir o kadar ayakları yere basan yorum yöntemini ortaya koyma çabasıdır. İbn Cüzey nezdinde Endülüs Tefsir Geleneğinde bu amaca büyük oranda ulaşıldığı ifade edilebilir. Tefsirin usulünün olup olmadığı yönünde tartışmaların devam ettiği günümüzde standart bir yorum yöntemine ulaşma noktasında onun ortaya koyduğu bu kriterler bizlere bir fikir verebilir.

Kaynakça

- Albayrak, Halis. "Taberî'nin Kıraatleri Değerlendirme ve Tercih Yöntemi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2001), 97-129.
- Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*. 6 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Usmâniyye, 1972.
- Aydın, Atik. "Taberî'nin Kur'an Anlayışı ve Te'vil Tercihleri". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2010), 271-293.

- Bekiroğlu, Harun. *Kur'an Yorumunda Fıkıh Usûlünün İşlevi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. Dımeşk: Dârü İbn Kesîr, 1. Basım, 1993.
- Ceran, Zeynep. "Kur'an Ayetleri Işığında Tarihin Tekerrür Probleminin Değerlendirilmesi". *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2016), 9-31.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabîyye*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Cüveynî, Abdülmelik b. 'Abdillah b. Yûsuf b. Muhammed. *el-Burhân fî usûli'l-fikh*. thk. Salâh b. Muhammed Uveyda. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Demir, Recep. "Tefsirde İhtilâf Olgusu ve Tercih İlkeleri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51 (2021), 1-35. <https://doi.org/10.17120/omuifd.982815>.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Divlekci, Celalettin. "Tefsirde Yorum Farklılığına Yol Açan Sebepler". *EKEV Akademi Dergisi* 18/58 (2004), 1-20.
- Durur, Mehmet Ali. *Abdullah İbn Abbâs'ın Kur'an'ı Tefsiri ve Tefsirde Dilbilimsel Tercihleri*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî. *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl el-'Attâr vd. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2000.
- Ebü'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî. *el-Küllîyyât Mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lüğaviyye*. thk. Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısırî. Mısır: Müessesetü'r-Risâle, 1431.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luga*. thk. Muhammed 'Avvid Mur'ib. 8 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2001.

- Fâris, Târik b. Ahmed b. Ali. *Tercîhâtü İbn Cüzey el-Kelbî fi't-tefsîr min hulâli kitâbihî et-teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl ardan ve münâkaşa min evveli sûrati'l-Ġâşiye hâttâ âhiri sûrati'n-Nâs*. Mekke: Câmi'âtü Ümmi'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ*. thk. Muhammed Abdüsselâm 'Abdüşşâfi. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Ġamidî, İbrâhîm b. Muhammed b. Abdilhâlık. *Tercîhâtü İbn Cüzey el-Kelbî fi't-tefsîr min hulâli kitâbihî et-teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl ardan ve münâkaşa min evveli sûrati'l-En'âm ilâ sûrati Yûsuf*. Mekke: Câmi'âtü Ümmi'l-Kurâ, Doktora Tezi, 1429.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî. 8 Cilt. Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Harbî, Hüseyin b. Ali Hüseyin. *Kavâ'idü't-tercîh 'inde'l-müfessirîn dirase, nazariyye, tatbikiyye*. Riyad: Dârü'l-Kâsım, 1996.
- Harbî, Hüseyin b. Ali Hüseyin. *Menhecü'l-İmâm İbn Cerîr et-Taberî fi't-tercîh beyne'l-akvâli't-tefsiriyye -dirâse nazariyye tatbikiyye-*. Riyad: Merkezü Tefsîr li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2010.
- Hatîb, Ahmed Sa'd. *Mefâtîhu't-tefsîr -Mu'cem şâmil limâ yehümmü'l-müfessiru ma rifetehu min usûli't-tefsîr ve kavâidih ve mustalahâtih ve mühimmâtih*. 2 Cilt. el-Memleketü'l-'Arabiyye es-Sa'ûdiyye: Dârü't-Tedmüriyye, 2010.
- İbn Atiyye, Ebûbekr Ebû Muhammed Abdülhak b. Ġâlib b. Abdirrahman. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri' Kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422. Basım, ts.
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed. *et-Teshîl li 'ulûmi't-Tenzîl*. thk. Muhammed Sâlim Hâşim. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed. *Takrîbu'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed el-Muhtâr b. eş-Şeyh Muhammed el-Emîn eş-Şinkîti. Medine, 2002.
- İbn Fâris, Ebü'l Hüseyin Ahmed b. Zekeriyâ. *Mu'cemu mekâyisi'l-lüġa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Dârü'l-Fikr, 1979.

- İbn Ferhûn, İbrahim b. Ali b. Muhammed. *ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rifeti 'ulemâi'l-mezheb*. thk. Muhammed el-Ahmedî Ebu'nnûr. Kahire: Dârü't-Türâs li't-tab' ve'n-neşr, ts.
- İbn Manzûr, Cemâleddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mûkerrem b. Ali. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbnü'l-Esîr, Ziyâüddîn Nasrullah b. Muhammed. *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*. thk. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne. 4 Cilt. Kahire: Dârü'n-Nahda, ts.
- Karpat, Işıl - Aktuğlu, Ayşen. "Tüketiciler Markaları Nasıl Tercih Ediyor? (Kamu Sektörü Çalışanlarının Giysi Markalarını Tercihini Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Araştırma)". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2006), 43-59.
- Kaya, Eyyüb Said. "Mâlikî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/519-535. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kaya, Mehmet. *Endülüs Tefsir Geleneğinde Eleştiri -Bahru'l-muhît Örneği*. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Kaya, Mehmet. "Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît'i Çerçevesinde Tefsir İlminin Mahiyeti". *Tefsir İlminin Mahiyetine Yaklaşımlar -Klasikten Çağdaş Döneme*. 21-52. ed. Enes Büyük. İstanbul: Kitâbî Yayıncılık, 2023.
- Kırca, Celal. *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*. İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1993.
- Koçak, Zeki. *İslam Hukuk Metodolojisinde Tearuzu Gidermede Tercih Yöntemi (Hanefi Uygulaması)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim et-Tafiyiş. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Mısıriyye, 1964.
- Makarrî, Ahmed Muhammed et-Tilmisânî. *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsi'r-ratîb*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.

- Müsâid b. et-Tayyâr, Süleyman b. en-Nâsır. *Şerhu mukaddimeti't-teshîl li ulûmi't-Tenzîl*. el-Memleketü's-Sa'ûdiyye el-'Arabiyye: Dâru İbni'l-Cevzî, 1431.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts.
- Narol, Süleyman. "Mâtürîdî'nin Kur'an Yorumuna İlişkin Tercihlerinde Akıl Kriteri". *Bilimname* 37 (2019), 915-951. <https://doi.org/10.28949/bilimname.532366>
- Özel, Ahmet. "İbn Cüzey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/406-407. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özen, Şükrü. "Tercih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/484-487. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Öztürk. "İbn Cüzey'in Tefsirinde Tasavvuf". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 4/11 (2003), 197-212.
- Öztürk, Mustafa. *İlahi Hitabın Tefsiri*. 3 Cilt. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Parlatır, İsmail vd. *Türkçe Sözlük*. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 8. Basım, 1998.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ziyâüddîn. *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî-Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1. Basım, 1981.
- Sağır, Cenkan. *Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler ve Karar Verme Sürecinde Etiğin Önemi: Uygulamalı Bir Araştırma*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Sarmini, Mohamad Anas. "Raf'u't-teâruz beyne'n-nusûs bi'l-cem' ve't-tercîh beyne Ehli'l-Hadîs ve Ehli'r-Re'y dirâse te'sîliyye nakdiyye". *Darulfunun İlahiyat* 31/1 (2020), 77-98.
- Serahsî, Ebûbekr Muhammed b. Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Afğânî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1431.
- Süyûtî, Abdurrahman Ebûbekr Celâleddîn. *Tedrîbü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nebvî*. thk. Ebû Kuteybe Muhammed Nazar el-Fâryâbî. Dâru Tayyibe, ts.

- Şâfiî, Ebû ' Abdillâh Muhammed b. İdris. *el-Üm*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1990.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fikh)*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Şentürk, Mustafa. "Endülüs Tefsir Kültürü". *Journal of Divinity Faculty of Hitit University* 11/21 (01 Ocak 2012), 53-72. <https://doi.org/10.14395/jdiv81>
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh. *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakk min 'ilmi'l-usûl*. thk. eş-Şeyh Ahmed 'Azv 'Înâye. 2 Cilt. Dimeşk: Dârü'l-Kütübî'l-'Arabî, 1999.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr . *Câmi 'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Kahire: Dârü Hecr, 2001.
- Tehânevî, Muhammed b. Ali İbnü'l-Kâdî. *Mevsû 'atü keşşâf-i istilâhâtî'l-fünûn ve'l 'ulûm*. thk. Ali Dahrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed. *Esbâbu nüzüli'l-Kur'ân*. thk. Kemal Besyûnî Za'lûl. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1411.
- Yapıcı, Asım - Zengin, Zeki Salih. "İlâhiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Örneği". *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/4 (2003), 173-206.
- Yartaşı, Recep. *İbn Cüzey El-Gırnati'nin et-Teshîl li-Ulumi't-Tenzîl Adlı Tefsiri'nin Meânî İlmi Açısından İncelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Vizâratü'l-İrşâd ve'l-Enbâ', 2001.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. thk. Mustafa Hüseyin Ahmed. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'Arabî, 1987.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh. *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fikh*. 6 Cilt. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1992.